

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

FEMEI BIHORENE IMPLICATE ÎN MIȘCAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR. (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XX)

Dumitru NOANE*

WOMEN FROM BIHOR INVOLVED IN THE ROMANIAN NATIONAL MOVEMENT (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY)

ABSTRACT

The post-revolutionary period – and especially the one that began in 1867 with the establishment of the dualist system – as a result of which Transylvania also came under the political and administrative authority of the government in Budapest – caused the differences that had previously been noticeable to disappear, and the Romanians of Bihor to take their place in the forefront of the movement for national emancipation and the formation of a national party. However, while men occupied the forefront of the political scene during that period, we must not forget or overlook the role played by the wives of these political leaders – or even other family members – who, in solidarity with the head of the household, endured all the hardships and humiliations to which they were subjected by the authorities and others.

The wives demonstrated courage and strength alongside their husbands, serving as a reliable support for them, while their sons and daughters – who looked up to their fathers as role models – proved, when the situation demanded it, that they could live up to their role models and that the new generation of national activists was assured. In the complex and complicated context of strict surveillance of Romanians accused of holding Dacian-Roman ideals and of an increasingly prominent orientation toward governmental and cultural-political structures south of the Carpathians, the leaders of the national movement were forced to disguise their true intentions and actions under the guise of cultural and educational activities. In this context, a favorable environment emerged for the involvement of Romanian women, who would play an increasingly active role in efforts to raise the educational level of the younger generations, as well as in cultural-artistic and cultural-educational activities designed to contribute to the creation and consolidation of the national spirit.

The early 20th century brought changes to political life and, by extension, to cultural life – as the primary means of expressing the national emancipation movement of the Romanians in Crișana – and, at the same time, regarding the role and degree of women's involvement in public affairs. Thus, in addition to their active and substantial involvement in cultural, artistic, and educational activities—as means of fostering Romanian national consciousness – there were increasingly more instances in which women also became effectively and significantly involved in political life, especially after the adoption in 1905 of the new national political orientation, namely activism. The effective involvement of women in political life also took place against the backdrop of the intensification of the feminist movement in the second half of the 19th century, which, in Romania, grew and diversified, giving rise to a complex set of issues (economic, social, political, philanthropic, and cultural), strongly influenced by the spread of nationalist ideas and the development of Romanian self-awareness. This new turn brought the women's movement to the point of being virtually indistinguishable from the movement for freedom and national unity, transforming it into one of the most active and influential components of nationalist activism, and convincingly illustrating the specific ways in which the social or political phenomenon was transformed and sublimated by the national cause.

The work and personality of Viora Ciordaș of Beiuș stand out distinctly; she was an active participant in both cultural and political activities carried out with the aim of strengthening the national consciousness of Romanians in the Crișana region as well as in Transylvania.

Taking into account the realities inherited from the old empire and the ethnic structure of the towns in Bihor – shaped by the strict pre-1918 rules that were preserved as best as possible even after 1919 – the work of Romanian women in Bihor – alongside that of the leaders of the Romanian community who were active here politically and culturally – we can say that it did not differ significantly from what had come before, maintaining the same spirit of cultural and national activism.

Keywords: Hermina Ignat, fundraising, Viora Ciordaș, cultural activity, political involvement, national movement.

Bihorul – și în primul rând Oradea ca reședință de comitat – a avut o poziție oarecum aparte prin evoluția sa istorică ca și componentă a regatului Ungariei medievale, ca – după căderea parțială a acestuia sub stăpânirea otomană –, prin ceea ce s-a diferențiat politico-geografic sub denumirea de Partium, să

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: noanedumitru@yahoo.com

devină parte a Principatului Transilvaniei, apoi efemer sediu de pașalâc (1660-1692), iar – după intrarea sub stăpânirea curții de la Viena –, din 1714 să fie reintegrat administrativ în structura regatului Ungariei, la rândul-i provincie a Imperiului habsburgic. Această evoluție i-a marcat un specific politic aparte de cel al Voievodatului, apoi Principatului Transilvaniei, dar nu l-a rupt total, datorită faptului că legătura dintre regat și Transilvania se făcea inevitabil prin Oradea, drumul cel mai scurt și mai direct dintre Buda și Alba Iulia, Sibiu sau Cluj, „capitalele” acesteia de-a lungul istoriei –, apoi a faptului că la Oradea s-a înființat cea de a doua episcopie greco-catolică, cu un rol important în ridicarea nivelului educațional și cultural al românilor. Mai ales acest eveniment din 1775 va contribui în scurt timp la plasarea Oradei în fruntea luptei de emancipare datorită rolului semnificativ pe care l-a avut episcopul Ignatie Darabant în redactarea celor două *Supplex-uri* și, mai ales, în înaintarea lor Curții de la Viena. Această evoluție diferită a făcut însă ca, și în timpul revoluției de la 1848-1849, desfășurarea evenimentelor din Bihor să fie diferită față de Transilvania.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perioada postrevoluționară și, mai ales, cea inaugurată în 1867 prin constituirea dualismului – în urma căruia și Transilvania intră politico-administrativ sub autoritatea guvernului de la Budapesta –, fac ca diferențele sesizabile anterior să dispară și românii bihoreni să se înscrie în primele rânduri ale mișcării de emancipare națională și de constituire a unui partid național. Liderii politici bihoreni se implică activ în constituirea partidului național al românilor – având o experiență de succes pe plan local cu Reuniunea Politică a Românilor din Bihor –, aproape toți participanții la întrunirea de la Sibiu (12-14 mai 1881) pentru constituirea Partidului Național Român, fiind aleși în comisia de redactare a concluziilor¹. Activitatea acestui partid s-a resimțit în toate momentele de seamă ale vieții politice a orașului – atunci când s-a pus problema unei atitudini față de problemele etniei pe care o reprezenta –, totuși, sau poate tocmai de aceea, activitatea sa a trebuit să se desfășoare semilegal, fiind mascată sub forma unor activități culturale, cum a fost cazul șezătorii organizate de Reuniunea „Hilaria”, la 10 martie 1910, la care au fost invitați fruntașii vieții politice românești din Transilvania: Teodor Mihali, Vasile Lucaciu, Alexandru Vaida-Voievod.

Dar dacă prim-planul scenei politice a acelei perioade a fost ocupat de către bărbați, nu trebuie să uităm sau să neglijăm nici rolul pe care l-au deținut soțiile acestor lideri politici sau chiar ceilalți membri ai familiei, aceștia suportând solidar cu capul familiei toate privațiunile și vexațiunile la care erau supuși de către autorități și nu numai. Soțiile au dat dovadă alături de ei de curaj și tărie, fiind un suport de nădejde pentru soții lor, iar fiii și fiicele – care aveau un model în tatăl lor – au dovedit atunci când situația o cerea că se pot ridica la nivelul modelului lor și că noua generație de activiști naționali este asigurată. În cele ce urmează, prin tot ceea ce va fi redat în acest studiu, vom demonstra temeinicia celor afirmate.

Un prim moment în care prezența activă și implicarea soțiilor și fiicelor liderilor bihoreni ai mișcării naționale s-a dovedit salutară și deosebit de benefică a fost acela al războiului ruso-turc din 1877-1878, în care implicarea tânărului stat român, de la est și sud de Carpați, în conflict, pentru a-și obține independența față de Poarta otomană, a fost susținută cu un entuziasm deosebit de către românii din monarhia austro-ungară, care vedeau aceasta ca un prim pas spre înfăptuirea idealului național. Primele încercări bihorene de strângere a ofrandelor au fost inițiate în Oradea, unde exista un activ detașament de intelectuali români, unde, la 13 iunie 1877, avocatul Desideriu Borbola a adunat importanta sumă de 500 de franci și 24 de florini, care au fost trimiși lui George Barițiu, care i-a expediat la adresa Crucii Roșii din București².

Autoritățile au introdus interdicția de a mai aduna bărbații – pe bază de „coale de colectă pentru ajutorarea ostașilor români răniți”, materiale diverse –, această inițiativă fiind preluată de „damele române”, care au dovedit o eficacitate și mai mare în acest sens. S-a găsit astfel o soluție pentru a nu fi anihilată campania de sprijinire a militarilor români, mai exact, au fost lansate liste de subscripții de către „femeile române”, față de care nu se mai putea practica o politică represivă, astfel că teritoriile românești de dincoace de Carpați au fost, pur și simplu, împânzite de asemenea documente ale solidarității naționale într-un moment decisiv al istoriei noastre³. Soțiile sau fiicele celor angajați în mișcarea națională nu s-au lăsat mai prejos decât ei și s-au implicat activ, ca persoane particulare, în activitatea de colectare a ofrandelor, îndeosebi după ce autoritățile au desființat comitetele de strângere a ajutoarelor pentru susținerea frontului și a victimelor războiului. Ca urmare, până la sfârșitul războiului, au circulat cinci liste de subscripții sau „coale de colecte” – care erau

¹ Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni. 1849-1918*, Fundația Cele Trei Crișuri, Oradea, 1992, p. 21.

² Informații despre aceasta au apărut în *Gazeta Transilvaniei*, 1877, nr. 43.

³ Viorel Faur, *Beiușenii în sprijinul războiului de independență*, în *Beiușul și lumea lui*, studiu monografic, vol. II, Editura PRIMUS, Oradea, 2008, p. 146-155.

avizate de autoritățile interesate să afle cine sunt cei care sprijină România –, toate fiind datorate unor femei care au fost *colectante* la Oradea, Beiuș și nordul Bihorului⁴.

Redactorul revistei *Familia*, Iosif Vulcan, făcea – într-o rubrică a revistei sale, intitulată *Conversare cu cititoarele* – un comentariu care are valoare de mărturie istorică referitoare la starea de spirit a femeilor române: „Entuziasmul inspiră mândria națională. Și acesta e un câștig mare, căci mândria națională involvă [trezește] încredere în sine, iar cel ce are încredere în sine posedă un mare avantaj, de care noi avem o așa de mare trebuință. Este un semn caracteristic, dar totodată și îmbucurător, că entuziasmul acestor [români de] dincoace de Carpați s-a manifestat – mai ales – prin femei. În fruntea celor mai multe colecte în favoarea soldaților români văzurăm și vedem femei. Acest fenomen are mare însemnătate nu numai pentru acuma, dar și pentru viitor. Spiritul național odată stârnit nu poate amorți așa ușor. Ne place a crede că damele noastre, cari de astă dată probară cu atâta zel că știu să fie la misiunea lor, și în viitor vor rămâne la acea înălțime, unde și-au câștigat stima noastră”⁵.

Fiica avocatului Iosif Roman, Veturia, a organizat – în 15 octombrie 1877 – „o colectare în favorul ostașilor români răniți, pe care o realizat-o cu succes”⁶. Suma adunată, 150 de florini, a fost transmisă, prin intermediul lui George Barițiu, „Crucii Roșii” din București⁷. Pe lista de donații figurează numele a peste 50 de persoane – între care se remarcă și câteva femei: Veturia Roman – 50 fl., Elena Horșia – 5 fl., Ana Horșia – 1 fl. și Ecaterina Rezei – 5 fl.

În nordul comitatului Bihor a fost lansată, de către Elena Hornoiu din Adoni⁸, doar o listă de subscripții, dar rămâne important faptul că și acești locuitori ai Crișanei au fost solidari cu frații lor de peste Carpați și și-au adus modestul lor obol pentru sprijinirea războiului de independență.

Hermia Ignat – născută Bocșian, căsătorită, din anul 1875, cu avocatul beiușean Vasile Ignat, fruntaș al mișcării naționale, viitor memorandist –, s-a pus și ea în slujba poporului român prin întocmirea unor liste de subscripție pentru ajutorarea soldaților români răniți în războiul purtat pentru obținerea independenței naționale. Prin efortul său neostoit, în părțile Beiușului și Vașcăului au circulat trei liste de subscripție realizate în perioada noiembrie 1877 – ianuarie 1878⁹, pe toate apărând numele Herminei, care a avut o contribuție însemnată atât în realizarea unor colecte substanțiale, dar mai ales în ce privește cuprinderea pe liste a cât mai mulți locuitori.

Vasile Ignat a făcut demersuri pe lângă pretorul Beliczay Alexandru pentru a aproba punerea în circulație, la 7 noiembrie 1877, de către soția sa Hermia, împreună cu Irina Antal, a *Listei ofertelor adunate pentru ajutorul ostașilor români răniți în lupta cu turcii*¹⁰, care avea ca dată finală ziua de 2 ianuarie 1878. Astfel, timp de aproape două luni, această listă a trecut prin mâinile locuitorilor din depresiunea Beiușului, care s-au declarat solidari cu frații lor de peste Carpați. S-au adunat 210 florini de la intelectuali, negustori, meșteșugari și elevi din Beiuș, precum și de la locuitori din Săud, Roșia și alte localități sud-bihorene. Prin urmare, timp de aproape două luni de zile, această „listă” a trecut prin sute de mâini și a fost semnată de numeroși locuitori (care au și donat bani) din Beiuș și împrejurimi. Documentul a fost transmis lui George Barițiu, la 10 ianuarie 1878, care l-a publicat în *Gazeta Transilvaniei*, fiind precedat de un text realmente interesant pentru valoarea lui istorică: „După ce tunul de la Calafat deschise junei armate române calea spre glorie și mărire, urmă una serie de fapte mărețe de la Nicopoli, Grivița, Rahova și triumful de la Plevna, care stoarseră admirația lumii civilizate și împlură pieptul nostru de cea mai justă mândrie națională, suscitând de nou cele mai vii simpatii către oșteni români, frați d-un sânge și d-o mamă, cari prin eroismul, devotamentul, și abnegațiunea lor, ce demni urmași ai legionarilor vechei Rome, reînviară glia strămoșească, Dară gloria armatei române s-a câștigat cu sacrificiul a numeroase vieți de ale vitejilor și a lăsat pe mulți bravi oșteni suferind de rănilor căpătate pe câmpul de onoare. Întru alinarea suferințelor acestor bravi trebuie să alerge fiecare inimă românească”¹¹.

⁴ Pentru mai multe detalii, vezi Viorel Faur, *Listele bihorene de subscripții pentru ajutorarea ostașilor români răniți în războiul de independență (1877-1878)*, în *Crisia*, VII, 1977, p. 279-287.

⁵ *Familia*, 1878, nr. 24, p. 143.

⁶ Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni. 1849-1918*, Fundația Cele Trei Crișuri, Oradea, 1992, p. 20; Viorel Faur, *Momente ale luptei românilor din Bihor pentru drepturi și unitate națională (1849-1919)*, Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2018, p. 37.

⁷ Documentul a fost publicat în *Familia*, 1877, 13, nr. 42, p. 501 și în *Gazeta Transilvaniei*, 1877, 40, nr. 79; Apud Viorel Faur, *Listele bihorene de subscripții pentru ajutorarea ostașilor români răniți în războiul de independență*, anexa 2, p. 382-383.

⁸ Publicată în *Telegraful Român*, nr. 85, p. 342; apud Viorel Faur, *Listele bihorene...*, nota 6, p. 380.

⁹ *Ibidem*, anexele 3, 4 și 5.

¹⁰ Idem, *Hermia Ignat din Beiuș – în sprijinul războiului nostru de independență (1877-1878)*, în *Cele trei Crișuri*, Oradea, 1992, nr. 6, p. 2.

¹¹ Idem, *Listele bihorene...*, p. 383.

Cea de-a doua listă se datorează tot Herminei Ignat și aparține exclusiv acesteia, fiind datată 2 ianuarie 1878, suma strânsă fiind de 176 florini și 20 creițari, în care membrii familiei Ignat au donat astfel: avocatul Vasile Ignat – 10 fl., Salvator V. Ignat, fiul acestora – 5 florini și Hermina Ignat – 10 fl.¹². La 16 ianuarie 1878, Hermina Ignat a mai trimis spre publicare în Gazeta Transilvaniei, o altă listă de subscripții, în legătură cu care preciza: „*Subscrisa mai am onoarea a vă trimite suma de 22 fl. ... ce a incurs pentru răniți după espedarea listelor prime din Beiuș*”¹³. La 17 martie 1878, Hermina Ignat dădea publicității ultima sa listă de subscripții din satele Căbești, Sohodol, Roșia și Mizieș, pe care apăreau 45 de locuitori¹⁴.

Este lăudabil efortul Herminei Ignat, care a străbătut sate întregi din sudul Bihorului și a strâns, prin listele de subscripții, modesta contribuție a țăranilor și intelectualilor, realizând o intensă și eficientă activitate de sprijinire a războiului de independență, dar și de fortificare a sentimentelor de solidaritate națională. Prin activitatea sa politică, Hermina Ignat, alături de soțul ei, care i-a fost sprijin și model de orientare, s-a antrenat în mișcarea națională, servind dezideratul unității naționale¹⁵.

După trecerea acestui moment cu ample implicații asupra mișcării politice, cu influențe stimulatoare patriotice și psihologice asupra românilor din monarhia dualistă – un prim pas fiind unificarea în 1881 a celor două partide naționale românești într-unul singur reprezentativ pentru toți –, în contextul complex și complicat al unei stricte supravegheri a activității românilor sub acuzația de idealuri daco-românești și de o orientare tot mai proeminentă către structurile guvernamentale și cultural-politice de la sud de Carpați, liderii mișcării naționale au fost nevoiți să mascheze, sub forma activității cultural-educative, adevăratele lor intenții și acțiuni. În acest context s-a deschis un câmp prielnic implicării femeilor române, care vor avea un rol tot mai activ în planul demersurilor de ridicare a nivelului educativ al tinerelor generații, respectiv în cel al unei activități cultural-artistice și cultural-educative menite să contribuie la crearea și consolidarea spiritului național.

În planul demersurilor de ridicare a nivelului educativ al tinerelor generații, mai ales de fete, pentru că situația acestora era și mai complicată în acele vremuri, trebuie să-i acordăm atenția și respectul cuvenit lui Paulina Roman, care, în luna ianuarie 1870, a început o campanie energetică pentru împlinirea dorinței generale „*de a se înființa un institut de creștere pentru fetele române*”. În scrisoarea ce însoțește apelul publicat în Familia, Paulina Roman afirmă că „*s-a încumetat a adresa provocarea și respective rogarea aci alăturată către mai multe dame române să aibă bunătate de-a primi sarcina adunării de oferte pentru realizarea institutului amintit*”¹⁶. Din cuprinsul apelului se desprind câteva idei: recunoașterea poziției femeii în viața culturală, „fiindcă nu dispunem de școli pentru fete în care limba de predare să fie cea maternă, nu era posibilă efectuarea unei folositoare opere de educație națională”; într-un asemenea așezământ școlar, fetele s-ar putea alimenta din „*foculăriul comun a culturei naționale, prin ce generațiunea va fi scăpătă de indiferentism și renegare*”; avându-se în vedere aceste împrejurări, înființarea unei școli românești de fete în Oradea a devenit o „*necesitate impertivă*”. Acest document edificator, conceput și difuzat de Paulina Roman, constituie momentul inițial al mișcării pentru edificarea unei școli secundare de fete din Oradea. El poartă însemnul entuziasmului specific unor inițiative de acest fel, a căror concretizare depindea de receptivitatea locuitorilor.

La 2 aprilie 1870, Paulina Roman făcea cunoscut rezultatul apelului, menționând că „*ofertele de până acum se urcă la 2500 florini*”, sumă destul de mare în numai 3 luni de la difuzarea acestuia. Paulina Roman a utilizat și alte procedee pentru a-și atinge scopul, cum ar fi organizarea unei loterii în luna mai 1870, a unui „*concert cu declamații*” – ale căror venituri, de peste 300 de florini, au fost destinate „*institutului de fete române*” – la care a luat parte un public numeros venit „*din toate părțile Crișanei ... și din alte locuri mai îndepărtate*”¹⁷. Mișcarea pornită la Oradea s-a extins și în alte orașe, deoarece școala preconizată avea rostul de a asigura instrucția și educația fetelor române din Transilvania, Crișana și Maramureș.

La 30 decembrie 1870, Paulina Roman a dat publicității o „*Provocațiune*”, în care conchide că locuitorii au „*îmbrățișat cu căldură întreprinderea înființării unui institut de fete în Oradea-Mare*”¹⁸. Era

¹² Idem, *Beiușenii în sprijinul războiului de independență*, în *Viața politică a românilor din Beiuș și localitățile din sudul Bihorului în perioada 1849-1919*, Ioan Degău, Nicolae Brânda, *Beiușul și lumea lui* (studiu monografic), vol. II, Ed. PRIMUS, Oradea, 2008, p. 152.

¹³ *Ibidem*, p. 154.

¹⁴ Idem, *Războiul de independență și revista „Familia”*, Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, Oradea, 1977, p. 81.

¹⁵ Diana Iancu, *Dr. Ioan Ciordaș (1877-1919). Biografia și activitatea*, Editura PRIMUS, Oradea, 2014, (în continuare: Diana Iancu, *Dr. Ioan Ciordaș...*) p. 57-58.

¹⁶ *Familia*, 1870, nr. 2, p. 13-14.

¹⁷ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868-1900)*, în *Crisia*, 1978, p. 189-202.

¹⁸ *Familia*, 1870, nr. 52, p. 621.

decisă să finalizeze inițiativa ce apăruse în viața culturală orădeană cu trei ani în urmă, dar a murit pe neașteptate, lăsând lucrurile în seama altora, dar cum nu s-a găsit în Oradea o altă persoană, la fel de energică și de stăruitoare, s-a produs o stagnare de aproape un deceniu a tuturor acțiunilor și demersurilor.

Tot în acest domeniu trebuie să menționăm și activitatea desfășurată de Reuniunea învățătorilor români greco-orientali din Bihor¹⁹. Deși în activitatea sa se pune accentul pe probleme de ordin profesional, manifestările reuniunii erau cu tenacitate urmărite de autorități, care intrau în alarmă cu orice prilej mai deosebit din viața acesteia, cum a fost cazul în 1910, când pentru data de 30 august erau propuse două excursii – la Izvorul Crișului și la Izbuc. Raportul trimis prefectului din Oradea descrie amănunțit modul cum au decurs aceste excursii și, totodată, consemnează opiniile primpretorului plasei despre rosturile reuniunii, documentul fiind semnificativ prin dezvăluirea atitudinii ostile a organelor administrative față de preocupările reuniunii, similar și în cazul altor societăți românești: „*Am avut ocazia să constat că scopul adunărilor organizate de reuniune au caracter nu atât pedagogic, cât mai mult politic. Membrii fondatori ai reuniunii, aproape fără excepție, provin din rândul conducătorilor partidului național român*”. Sunt amintiți în raport Paul Voștinari (prefectul internatului de băieți din Beiuș), Gavril Mihuța (învățător Săliște), Gavril Cosma (învățător Feneriș), Cornel Andru (învățător Tinca) și Elena Pinter (învățătoare în Curățele).

În planul activității cultural-artistice și cultural-educative menite să contribuie la crearea și consolidarea spiritului național, un rol activ și deosebit de semnificativ l-au jucat doamnele învățătoare, dar mai ales doamnele cu apreciable calități literare și artistice.

Viața culturală a Crișanei înregistra, la 7 noiembrie 1875, apariția celei mai însemnate reuniuni muzicale românești din aceste părți, numită de întemeietori „Hilaria”. Străduințele multiple ale membrilor Reuniunii de cântări „Hilaria” din Oradea pot fi asociate, pe bună dreptate, eforturilor politice ale luptătorilor naționali, existând destule elemente comune celor două domenii ale luptei pentru emancipare de sub stăpânirea monarhiei bicefale, începând cu faptul că majoritatea membrilor se regăsesc în primele rânduri ale acestei lupte. Stimulată de succesele obținute, reuniunea a preconizat organizarea, la 26 februarie 1914, a unui „mare concert”²⁰, cu concursul unor interprete cunoscute – Lucreția Pășcuțiu, Lucia Zigre, Nora Hossu, Delia Popu –, cu mare ecou și în presa maghiară. Ziarul Szabadság scria: „*Hilaria s-a transformat cu câteva săptămâni în urmă din cor bărbătesc în cor mixt, dar deja în spectacolul de ieri a dat dovadă de marea sa menire. Unele voci au corespuns de minune misiunii lor și în final au produs un asemenea sunet cre ar putea fi spre laudă oricărui cor de teatru*”. Despre „seara culturală românească” din 26 februarie 1914, inserează și ziarul Nagyvárad de a doua zi câteva remarci concludente: „*A fost o seară culturslă în sensul cel mai înalt al cuvântului, fiindcă fiecare număr din program, prezentat cu o deosebită pricepere artistică, a adus la suprafață valori muzicale. Această seară a fost un asemenea eveniment în cultura muzicală a Oradiei, încât influența sa va rămâne multă vreme în amintirea numerosului public avizat*”.

Tot în planul activității cultural-artistice menite să contribuie la consolidarea spiritului național poate fi înscrisă și apariția, la 18 aprilie 1897, a publicației *Foaia literară*. Oradea va întregi peisajul publicistic, așezându-se, astfel, alături de Brașov, Sibiu și Arad, cu ale lor publicații românești ce acționau pentru emanciparea culturală a populației din Crișana și Transilvania, prin difuzarea literaturii în cercuri cât mai largi și stimularea creației originale, răspunzând unor cerințe firești ale progresului și deschiderii spre noi experiențe în domeniul spiritual. Redactor responsabil al revistei a fost poeta bihoreană Lucreția Suciuc, iar editor și proprietar a fost soțul ei, dr. W. Rudow. Din Cuvântul redacțional reiese că scopul celor doi era să scoată o revistă „care, fiind ieftină, să poată străbate și în păturile care până acum nu pot fi părtașe la mișcarea literară a poporului român”²¹. Cei doi își propuneau, deci, o răspândire a creației literare în medii până atunci neutre, ceea ce însemna că-și propuneau să familiarizeze îndeosebi cititorii din sate și orașe cu faptul artistic literar, în ideea unei eficiente educații estetice și a valorificării disponibilităților creatoare, obiectiv ce se înscrisese în contextul preocupărilor pentru luminarea marii mase a populației românești din Crișana, Transilvania și Banat. Intențiile culturalizatoare ale revistei, finalitatea urmărită prin acest demers, explică dificultățile ulterioare ale întreprinderii, pentru că anularea unei latențe de decenii presupunea eforturi multiple, încercările efectuate nefiind îndeplătitoare. Strădania Lucreției Suciuc intră însă în domeniul angajărilor pozitive, de pregătire a terenului pentru emanciparea femeii, apelând la serviciile publicisticii și literaturii. În cele 30 de numere, însumând 242

¹⁹ Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor. 1848-1849*, Fundația Cele Trei Crișuri, Oradea, 1992, p. 80.

²⁰ *Ibidem*, p. 76,

²¹ *Foaia literară*, 1897, nr. 1, p. 6.

de pagini, ale revistei au apărut producții literare în versuri și proză, creații folclorice și diferite alte materiale despre viața culturală a momentului²².

Principalul centru al vieții culturale românești va fi însă Beiușul – unde exista un climat diferit față de cel al oficialilor Oradei, în privința culturii românești și un mai mare interes față de spectacolele în limba română –, favorizat atât în plan spiritual, cât și în cel educativ, de prezența aici a protopopiatelor greco-catolic și greco-ortodox și a celei de-a doua școli medii românești după cea de la Blaj. Fruntașii celor două comunități religioase au știut să acționeze umăr la umăr pentru cultivarea spiritului național și ridicarea educativă a românilor din sud-estul Bihorului.

În programele „concertelor cu declamațiuni” ale Societății de lectură „Samuil Vulcan” din Beiuș au figurat alături de poezii și diferite manifestări care aveau un accentuat caracter teatral, fapt pentru care membrii societății au constituit, la începutul anului 1874, o societate de diletanți²³, după modelul celei din Cluj, un rol important în această direcție avându-l Andrei Centea și **Maria Centea**, proveniți din trupa diletanților clujeni. Elevii din Beiuș – membri ai societății de lectură și ai societății diletanților –, erau „pătrunși de iubirea artei naționale”, motiv pentru care au dat – la 7 ianuarie 1874, în sala plină de spectatori a „ospătăriei” –, o reprezentație cu piesa „Lipitorile satelor”²⁴ de Vasile Alecsandri și Matei Millo, în care au fost remarcate și **Berta Balașiu** sau **Tinica Marinescu**. Făcând, cu certitudine, „un progres foarte frumos pe scena teatrală”, tineretul beiușean a susținut în continuare spectacole cu piesele într-un act ale lui Alecsandri, *Mania posturilor* și *Paracliserul*, precum și repetiții, la cererea publicului, cu *Lipitorile satelor*. Poezia lui Iosif Vulcan, *Copila română* – atât de frecvent întâlnită în programele culturale de atunci –, a fost interpretată de **Maria Centea**, care a „stors admirarea tuturor”²⁵. După 5 ani în care n-au fost organizate de către beiușeni manifestări teatrale, la 7 august 1879, „studenții” români aflați în vacanță la Beiuș, au aranjat un concert, în programul căruia au figurat cântoneta *Vlăduțul tatei*, interpretată de G. Morariu, și un fragment din *Baba Hârca* jucat de **Albertina Balașiu**, **Vilma Balașiu** și A. Papfalvai²⁶.

Cu prilejul adunării generale a Societății pentru înființarea unei școli secundare de fete în Oradea, desfășurată la Beiuș, la 16 septembrie 1883, au fost jucate de către diletanții din localitate 3 piese. Este apreciată, cu deosebire, **Veturia Pop**, care i-a „fermecat pe toți cei din sală. Entuziasmul a ajuns la culme, când dsa la sfârșit a apărut în costum de vivandieră și defilând pe scenă și-a scos sabia cântând *Bravi Ostași ai României*”²⁷. Veturia – fiica protopopului de Beiuș, Vasile Papp –, femeie de o rară bunătate ce dobândise o vastă cultură și temeinice cunoștințe de pedagogie la școlile din Arad, Oradea și Sibiu, respectiv la Pedagogia de Stat și Pedagogia Superioară din Budapesta, în 1898, pe vremea când era suplinitoare la Școala Primară de Stat din Beiuș, pusese bazele unui club feminin împreună cu prietenele sale: poeta Vioara din Bihor, Angela Butean și Elena Fabian. Clubul lor nu avea pretenții de statut și se numea „**Trifoi în patru foi**”. Aici și-au perfecționat preocupările artistice în domeniul literaturii, al muzicii, al teatrului. Pregăteau concerte și piese de teatru care încântau publicul beiușean și pe cel orădean. Clubul s-a destrămat prin plecarea Veturiei la Sibiu, la începutul lui septembrie 1900. Revenită la Beiuș în 1902, organizează Societatea „**Frunză verde**”, la apelul ei răspunzând prietenele Angela și Elena Buteanu, Elena Gera, Elena Fabian, Lucreția Mureșan, Frida Erdeli și Eugenia Tăbăcaru. La întâlnirile de vinerea, între orele 16–19, membrele aduceau lucru de mână și fiecare trebuia să susțină câte o disertație, declamare, să cânte sau să scrie în jurnalul ședinței. Urmau lecturi din scriitori români și din revistele timpului: *Luceafărul*, *Sămănătorul*, *Convorbiri literare* și *Familia*. În ședința de constituire a societății, în 3 aprilie 1903, Veturia Papp citi un raport care relevă o înaltă gândire românească, de la deviza „*Munca înveselește sufletul omului*”, până la încurajările spre lectura operelor marilor scriitori români, cultivarea limbii române. Toate acestea au constituit crezul care i-a călăuzit întreaga viață a Veturiei, pe care l-a lăsat moștenire prietenelor sale din Beiuș și Sibiu²⁸.

În revista *Familia*, o perioadă întinsă de timp (1866-1907) au văzut lumina tiparului producții folclorice de toate genurile, culese din satele Crișanei de către învățători și alți intelectuali, existând o veritabilă emulație în această direcție. Printre numele celor mai activi folcloriști se regăsesc și cele ale **Anei**

²² Vezi I. Hangiu, *Presa românească de la începuturi până în prezent*. Dicționar cronologic 1790–2007, Vol. I, 18 februarie 1790 – decembrie 1916, Comunicare.ro, București, 2008; despre Foiaia Literară paginile 93-97.

²³ Lucian Drimba, Societatea de lectură din Beiuș, în *Lucrări științifice, seria Filologie*, Oradea, 1972, p. 86.

²⁴ Ion V. Boeriu, Teatrul românesc la Beiuș, în *Familia*, 1969, nr. 11, p. 20.

²⁵ *Familia*, 1874, nr. 22, p. 263-264.

²⁶ Idem, 1879, nr. 60, p. 398-399.

²⁷ Idem, 1883, nr. 37, p. 450.

²⁸ Ojică Elena Olivia, *Femeia româncă la începutul secolului al XX-lea. Învățătoarea Veturia Papp din Beiuș*, în *Revista de lingvistică și cultură românească*, nr. 48 Cireșar; accesibil pe <https://limbaromana.org/revista/femeia-romanca-la-inceputul-secolului-al-xx-lea-invatatoarea-veturia-papp-din-beius-restituiri/>, accesat în 15.08.2025.

și **Emiliei Farcașiu** sau ale **Iuliei Iota**. Alții – printre care și **Elena Șerb** – au colaborat cu materiale folclorice locale și la alte periodice ale vremii: Concordia, Luminătorul, Gazeta Transilvaniei, Gutinul, Foaia Ilustrată²⁹.

Tot pe linia păstrării valorilor patrimoniului tradițional rural sunt demne de interes și acțiunile despărțământului beiușan al ASTREI de a organiza expoziții, după ce, în 1901, s-a instituit și un premiu de 20 de coroane „pentru lucru de mână femeiesc de la țară”, în vederea expunerii celor mai valoroase. Astfel, în 28 septembrie 1902 a fost organizată la Băița „prima expoziție în Bihor a lucrărilor de mână a femeilor române”, iar în 1904, la Criștior, a fost aranjată o expoziție de „lucruri femeiești” din sudul Crișanei³⁰.

Proiectându-se realizarea unui muzeu istoric și etnografic la Sibiu, de către ASTRA, au fost solicitate și despărțămintele pentru a trimite obiecte și documente de interes deosebit. Despărțământul orădean stabilea în 1908 faptul că „din fiecare sat” să fie colectate de către preoți și învățători „țesăturile mai vechi și cele alese mai noi”, fiind vizată organizarea unei „expoziții de țesături și lucrări de mână ale femeilor române din Bihor”. Ca atare, comitetele din Beiuș și Oradea au luat măsuri eficiente pentru strângerea acestora, deși au fost stânjenite de autorități, remarcându-se cu acest prilej și **Maria Cosma**.

În cadrul despărțământului beiușean al ASTREI s-a constituit, în 1905, Reuniunea de cântări „LIRA”³¹. Numeroase concerte au fost susținute de către membrii și sprijinitorii despărțământului în sala Casinei Române din Beiuș – alături de Ioan Bușitia, dirijorul corului – remarcabilă fiind contribuția lui **Cornelia Bușitia**, Francisc Hubic, Al. Chira, V. Ștefănică și Gh. Meze, interpreți la instrumente.

Pentru a se putea înființa o tipografie la Beiuș, soluția considerată ca fiind realizabilă a fost constituirea unei societăți pe acțiuni, ce își stabilea ca scop „alimentarea dragostei față de carte a locuitorilor din Beiuș și împrejurimi, răspândirea și împrumutarea cărților bune, fapt pentru care a fost deschisă și o librărie”. De fapt, societatea avea scopuri cultural-naționale și nu comerciale, fapt recunoscut de cei care au avut cunoștința de demersurile și finalitatea urmărită de aceasta. Ziarul Românul comenta: „Cu bespusă bucurie luăm act despre înființarea tipografiei și librăriei românești din Beiuș: „Doina”. Este o întreprindere românească putem zice de supremă importanță în centrul Bihariei, această „Doină”, merită să răspândească o cultură românească mai pronunțată în mijlocul intelectualilor noștri. Avem nădejde că razele sale binefăcătoare o să împlinescă misiunea deșteptării naționale, pătrunzând cu razele sale de viață dătătoare nu numai în sufletele multilor noștri intelectuali ..., ci mai ales va străbate cu ediții populare bezna cea nepătrunsă a analfabetismului îngrozitor ce stăpânește și ține în cătușe grele întreaga Biharie”³². Comitetul de inițiativă a stabilit pentru data de 11 decembrie 1910 ședința de constituire a societății – atunci fiind acceptate și statutele sale –, care a început să funcționeze la 1 martie 1911, avându-l ca director pe Lucian Bolcaș, militant politic și gazetar cunoscut, fost redactor-șef al ziarului Lupta, tocmai omul necesar ca să asigure condiții de activitate eficientă atât tipografiei, cât și librăriei. Până în anul 1914, când a izbucnit primul război mondial și conducătorii societății au plecat pe front, s-au tipărit lucrări semnate de Lucian Bolcaș (Străina), Petru Hetcou (Poezia populară din Bihor), Zaharia Bârsan (Sirena, Jurământul), Al. Ciura (Foiletoane), Constantin Pavel (Amintiri din Scandinavia). S-au remarcat și doamnele **Viora Ciordaș** (Din cetatea sfântă, Mozaic) și **Doina Delacriș** (Crâmpoie de suflet).

Începutul secolului al XX-lea aduce schimbări în planul vieții politice și, implicit, al celei culturale, ca principal mijloc de manifestare a mișcării de emancipare națională a românilor din Crișana și, totodată, în ceea ce privește rolul și gradul de implicare a femeii în treburile publice. Astfel, pe lângă implicarea activă și substanțială în activitatea cultural-artistică și educativă, ca mijloace de constituire a conștiinței naționale românești, sunt tot mai multe momentele în care și femeile se implică efectiv și semnificativ în viața politică, mai ales după adoptarea, în 1905, a noii orientări politice naționale, și anume, a activismului.

Se evidențiază în acest sens **Viora**, fiica memorandistului **Vasile Ignat** și a militantei naționale, **Hermine Ignat**, de la care a moștenit puternice sentimente patriotice și, astfel, a devenit de tânără, un propagator al ideilor naționale în rândul românilor sud-bihoreni. Alături de soțul ei, dr. Ioan Ciordaș, veritabil animator al vieții politice, culturale și sociale beiușene, cu care s-a căsătorit la 30 iunie 1902, s-a implicat în toate manifestările ființei naționale, fapt evidențiat de Petru E. Papp prin afirmația că s-au unit „două suflete mari” care „și-au luat nobila misiune de a transforma în rai pământesc Bihorul”³³.

²⁹ Viorel Faur, *Cultura românilor din Bihor. 1848-1849*, p. 123.

³⁰ *Ibidem*, p. 128.

³¹ *Ibidem*, p. 143.

³² *Românul*, 1911, nr. 102, p. 6 și nr. 116, p. 4-5.

³³ Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului. Pagini de glorie și jertfe*, „Doina” Tipografie și Librărie, Beiuș, 1928, p. 49

Implicarea efectivă a doamnelor în activitatea politică are loc și pe fondul intensificării mișcării feministe în spațiul monarhiei dualiste în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când au triumfat spiritul asocierii și ideea de solidaritate, iar mișcarea a devenit mai bine organizată, evoluând spre asociaționismul de tip modern, fundamentat pe criterii social-profesionale sau naționale. În spiritul public românesc, ipostaza ideologică a premers faza organizatorică, prefăcând-o cu o suită de note specifice, ce individualizează ideologia feminismului românesc ardelean în raport cu exprimările lui din Occident. După 1880, ideologia, respectiv activitatea reuniunilor, se amplifică și se diversifică, dezvoltând o problematică complexă (economică, socială, politică, filantropică, culturală), puternic marcată de expansiunea ideii naționale și dezvoltarea conștiinței de sine a românilor. Noua turnură apropie până la identificare mișcarea femeilor de mișcarea pentru libertate și unitate națională, transformând-o într-una dintre cele mai active și audiente componente ale militantismului național, ilustrând convingător modalitățile specifice în care fenomenul social sau politic a fost convertit și sublimat de național³⁴.

Femeile române din aceste părți au luat parte la aproape toate manifestările culturale și artistice, sprijinindu-le nu numai prin prezența lor, ci și prin realizarea unor puncte din programele acestora, însă ele n-au reușit să-și întemeieze reuniuni proprii până în preajma izbucnirii Primului Război Mondial. La 8 iunie 1914 s-a desfășurat în Băile Felix adunarea de constituire a Reuniunii Femeilor Române din Oradea și împrejurimi, la care au participat 60 de persoane, din care 47 s-au înscris ca membri: 3 fondatori, 12 pe viață, 22 ordinari și 10 ajutători. Hotărârea a fost luată în adunarea de reorganizare a despărțământului Astrei, când Aurelia Pop a vorbit despre rolul femeii în cultura poporului, iar Nora Rozvani despre importanța organizării reuniunii de femei³⁵. Dr. Aurel Lazăr a făcut cunoscute adresele de adeziune la rezultatele întâlnirii, trimise de Reuniunea Femeilor Române din Arad și de poeta **Viora Ciordaș** din Beiuș. Comitetul Reuniunii Femeilor Române din Oradea și împrejurimi, ales pe 3 ani, a fost compus din **Aurelia Pop** (președintă), **Viora Ciordaș**, **Elena Horvat** (vicepreședinte), **Maria Babi** (secretară)³⁶ și mai multe alte persoane. Scopul reuniunii era: „*Promovarea culturală și economică a femeii române și ajutorarea văduvelor și orfanelor*”, printre obiective fiind organizarea de cursuri practice de croitorie, menaj și „industrie” și mai ales sprijinirea școlilor de fete și a unui internat pentru acestea. De fapt, înființarea asociației feministe venea în prelungirea mai vechii inițiative bihorene exprimată de intelectualii și studenții români din Oradea, care au militat pentru întemeierea acelei școli de fete. Această inițiativă a inteligenței, vizând emanciparea femeii, are o anume particularitate în Bihor, în sensul că Societatea pentru înființarea unei școli de fete române a îndeplinit rolul reuniunilor feministe din Transilvania³⁷. Împiedecată să-și împlinească rosturile de la izbucnirea războiului – dar și de la atitudinea autorităților, care au „*urmărit orice mișcare românească cu o ură neîmpăcată*” –, reuniunea s-a reorganizat pe 20 decembrie 1919 – președintă fiind realeasă tot Aurelia Pop –, dând sprijin soldaților răniți³⁸.

O altă asociație a femeilor române din Crișana a fost cea constituită în 27 noiembrie 1918, cu prilejul adunării ce a avut loc la Casina română din Beiuș, când au fost aleși cinci delegați ce urmau să reprezinte plasele Beiuș și Vașcău la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 Decembrie. Reuniunea Femeilor din Beiuș și jur își propunea să realizeze educarea gustului estetic al femeilor, păstrarea portului și obiceiurilor populare, valorificarea etnografiei și artei populare prin intermediul expozițiilor. Se preconiza deschiderea unui atelier de țesătorie, precum și răspândirea cunoștințelor în rândul țărmancilor din depresiune. Acest program va fi îndeplinit în perioada interbelică, când Reuniunea Femeilor Române din Beiuș și jur se va remarca în viața culturală a Bihorului, dar și prin unele manifestări de anvergură națională³⁹.

De remarcat și inițiativa **Sabinei Iacob**, care a convocat la 2 ianuarie 1919 femeile române din Ceica și împrejurimi, prilej cu care s-a luat hotărârea de înființare a Reuniunii Femeilor Române. Ședința de constituire și de alegere a membrilor conducerii acesteia a fost fixată la 26 februarie 1919, în localul în care își desfășura activitatea Consiliul Național Român din plasa Ceica⁴⁰.

Mai mult, izbucnirea Primului Război Mondial și, mai ales, finalul acestuia, care a deschis larg calea spre împlinirea dezideratului unității naționale – cu toate eforturile și riscurile pe care le-a presupus

³⁴ Simona Știger, *Mișcarea feministă din Transilvania. Constituirea și evoluția reuniunilor de femei*, în *Crisia*, XIX, 1989, p. 439-454.

³⁵ *Gazeta Transilvaniei*, nr. 116 din 30 mai/12 iunie 1914.

³⁶ *Un sfert de veac: 1914-1939. Albumul jubiliar al Reuniunii femeilor române din Oradea și împrejurimi*, Oradea, 1939, p. 25.

³⁷ Viorel Faur, *Mișcarea pentru înființarea unei școli secundare românești de fete în Oradea (1868-1900)*, în *Crisia*, VIII, 1978, p. 189-202.

³⁸ Idem, *Viața politică a românilor bihoreni. 1849-1918*, Fundația Cele Trei Crișuri, Oradea, 1992, p. 104-105.

³⁹ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 196.

înfăptuirea sa, cu toate sacrificiile care au mai avut loc până la deplina victorie –, au determinat și implicarea fără ezitare a femeilor, soților, fiicelor sau surorilor fruntașilor politici din Bihor.

Primul număr al **Tribunei Bihorului** (Organ popular al Consiliului Național Românesc din Oradea Mare) a apărut la Oradea în duminica de 25 decembrie 1918 (stil vechi). Programul gazetei este publicat pe prima pagină a celui dintâi număr. **Ana Codreanu** publică articolul **O vorbă către femeile din Bihor**, în care afirma: „Cine dintre noi să nu fi auzit că, poporul românesc din această țară, cu 26 de comitate, se va ținea de țara noastră soră, România. Această veste a trebuit să îmbucure fiecare suflet ... Ne-a făcut să uităm necazurile trecutului și ne face să strigăm: sus inimile femeii române, căci se apropie împlinirea visului nostru strămoșesc”. Autoarea remarcă faptul că „în aceste zile de mărire a neamului românesc a răsărit aici, în apropierea noastră, o gazetă: Tribuna Bihorului. Această gazetă s-a scos de sub tipar ca să ne lumineze pe noi. Deci se cuvine să ne-o câștigăm toate, ca să ne vestească zi de zi scăparea de sub apăsarea străinilor ... Întâlnindu-ne una cu alta nu trebuie să vorbim numai de lucrurile casei, ci să ne întrebăm: oare avem fiecare Tribuna Bihorului, această nouă făclie pentru uminarea noastră”. În încheiere aprecia că „este momentul ca să ne bucurăm că vom trăi la un loc cu frații noștri din Țara Românească, pentru ca să nu uităm că: unde-s doi puterea crește / Și dușmanul nu sporește”⁴¹.

Ziarul orădean a inserat în paginile sale și note despre acțiunile Reuniunii de cântări „Hilaria”, despre constituirea societății culturale „Dacia Traiană” și a Reuniunii de femei din Ceica, despre inițierea de către **Alexandrina Munteanu** a colectei pentru un fond „cu menire națională” și modul de desfășurare a adunării generale a învățătorilor, ce a avut loc în Oradea la 26 decembrie 1918⁴².

Adunări „poporale” de înălțare a stindardelor naționale au fost organizate în mai multe localități, despre unele din acestea fiind publicate relatări în **Tribuna Bihorului**, care populariza asemenea acțiuni patriotice pentru a spori încrederea românilor în apropiata integrare a lor în organismul patriei libere și unite. La 26 decembrie 1918, în fața bisericii și în prezența locuitorilor din Giriș, „s-a sfințit steagul național”. Corul mixt (al tineretului din Giriș) instruit de **Aurelia Mangra**, a interpretat – „cu mare însuflețire și precizie” – cântecele *Deșteaptă-te române, Trei culori, Pe-al nostru steag, Hora Unirii, Bravi ostași ai României și Sus opincă*. În final, preotul Romul Mangra, după ce a rostit o „scurtă vorbire despre însemnătatea steagului, l-a predat d-lui locotenent Alexandru Firez, cu cuvintele: „În numele poporului român ... îți predau acest steag, ca să jurați pe el și să făgăduiți că îl veți apăra! Jurăm!”⁴³. O „prea frumoasă sărbătoare națională” a avut loc, la începutul lunii ianuarie 1919, în satul Cihei. Preotul Victor Ternovan „a povestit frumos (despre) suferințele neamului românesc și a vestit biruința tricolorului nostru prigonit atâta vreme. A fost măreață clipa sfințirii steagului după care corul a cântat Trei culori cunosc pe lume. Bătrânii plângeau de bucurie. A urmat un program cultural-artistic: **Sabina Pop** a recitat poezia *Deșteptarea României* (de Păcățianu); corul a cântat imnul Steagul nostru; învățătorul Iosif Pap și **Cornelia Pap** au interpretat o melodie patriotică; **Iustina Pap** a „desfătat” auditoriul cu poezia *Unirea* (de Alex. Munteanu); corul a interpretat mai multe melodii, între care și *Deșteaptă-te române*. „Oamenii adunați, în număr de peste 500, nu vor uita niciodată ziua aceasta”⁴⁴.

Pentru a marca momentul aniversării Unirii Principatelor, Reuniunea „Hilaria” a „aranjat o șezătoare” în sala mare a actualului Colegiu „Iosif Vulcan”, fiind prezent „un public ales”⁴⁵. Corul mixt al reuniunii a interpretat *Deșteaptă-te române, Imnul regal* și compoziția *Sfânt* (de G.I. Sicescu). Președintele societății, dr. T. Popa, „a deschis ... șezătoarea prin cuvinte însuflețite”, după care **Nora Popovici** a interpretat la pian câteva melodii („dând semnele unui talent în dezvoltare”), Andrei Popovici a recitat poezia *O scrisoare de la Muselim Selo* (de George Coșbuc) și, în final, Nerva Iercan a susținut o „disertație” în care „într-o limbă română prea frumoasă, ne-a dat o icoană concisă a frământărilor marilor patrioți de peste Carpați, pentru închegarea României”⁴⁶.

* * *

Întregul demers de subliniere a aportului femeilor bihorene la mișcarea națională a românilor din Crișana nu ar fi complet fără a evidenția distinct activitatea și personalitatea Vioarei Ciordaș din Beiuș, prezență activă atât în activitățile cu caracter cultural, cât și politic, desfășurate cu scopul de a întări conștiința națională a românilor din părțile Crișanei, ca și în cele ale Transilvaniei. Astfel, ea a fost prezentă

⁴¹ *Tribuna Bihorului*, nr. 1, p. 3.

⁴² Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni. 1849-1918*, p. 142.

⁴³ *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 3, p. 4.

⁴⁴ *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 6, p. 4.

⁴⁵ Viorel Faur, *Momente ale luptei românilor din Bihor pentru drepturi și unitate națională (1849-1919)*, Editura MEGA, Cluj-Napoca, 2018, p. 220.

⁴⁶ *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 7, p. 4.

În aproape toate manifestările culturale organizate cu diferite ocazii, în procesul de organizare și afirmare a mișcării feministe sau chiar implicată direct și efectiv în acțiuni cu caracter politic.

La 30 aprilie 1880 s-a născut în Beiuș Viora, fiica memorandistului Vasile Ignat și a militantei naționale, *Hermina Ignat*, de la care a moștenit puternice sentimente patriotice și, astfel, a devenit de tânără, un propagator al ideilor naționale în rândul românilor sud-bihoreni. Învățătorul fiului lor, Ovid, Ioan Roșu, afirma despre Viora că aceasta nu avea altă bogăție mai prețioasă decât credința soțului și dragostea celor doi copii, la care se impune completarea că „doar națiunea dacă și-a iubit-o mai mult, căci pentru aceasta și-a împodobit fruntea cu cununa văduviei”⁴⁷.

În continuare, să parcurgem o serie de momente semnificative ale aportului Vioarei Ciordaș la viața culturală și politică a românilor din zona Bihorului și, în mod deosebit, a Beiușului.

1. Creația literară proprie:

Viora avea un suflet de poet și un talent în mânuirea condeiului, drept dovadă că la 17 ani își făcea debutul literar în revista *Familia* cu schița „*Cele două vioarele*”. A scris poezie și proză, diferite articole, comunicări, conferințe, publicate în *Familia*, *Tribuna*, *Lupta*, *Timpul*, *Tribuna literară*, *Unirea*, *Cele trei Crișuri* și *Cosânzeana*, iar nuvela *Vîforul* a fost publicată într-un ziar vienez. Activitatea sa literară s-a manifestat prin două forme de exteriorizare: proză și vers. În 1910 a tipărit volumul de schițe intitulat „*Vioarele*”, dedicat părinților săi, în a cărui prefață, Adrian Gh. Lazariu formulează câteva aprecieri critice – „La început avea erori de limbă, pe care le-a înlăturat repede, și azi a ajuns, datorită puternicului său talent și înclinății firi spre tot ce e gingaș, frumos și impresionează, la o perfecțiune ireproșabilă” – iar despre autoare afirmă că „este o româncă de inimă, o înflăcărată naționalistă și de o distinsă cultură”⁴⁸.

În 1912, cu sufletul îndurerat, Viora scrie în ziarul *Românul* un articol intitulat „*Căpcăunii Bihorului*”, în care adresează cuvinte dure românilor care au acționat în funcție de propriile lor interese în loc de a pune pe primul loc apărarea și promovarea intereselor naționale. În 1926 urmează volumul „*Din Cetatea Sfântă*”, apărut la tipografia „Doina” din Beiuș – ce debutează cu următoarele rânduri ce pun în evidență spiritul teroriștilor care au acționat în Bihor la începutul anului 1919: „*Ce vrea Ciordaș – voiește și poporul – și ce voiește poporul vrea și Ciordaș! Moarte lui!*” – reflectă în mod fidel personalitatea militantului național ajuns martir al poporului. Este impresionant poemul „*Ionel*” – un omagiu adus personalității soțului ei – în care își plânge durerea pierderii acestuia. În 1927 a publicat „*Poezii*” și „*Mozaic*”, poeme în proză, între care publică și poemul „*Copiii mei*”, care arată însemnătatea martiriului lui Ioan Ciordaș.

Sunt semnificative rândurile prin care Viora Ciordaș își configurează destinul: „Am visat mult – și-am trăit puțin, am luptat viguros – și-am suferit mult. Iubind frumosul, am dorit binele și am căutat adevărul. Iată cuprinsul vieții mele”⁴⁹.

Scrierile literare ale Vioarei Ciordaș îmbogățesc literatura română. Analizându-i scrisul în lucrarea sa, Eugen Potoran îl consideră „călăuzitor și animator”⁵⁰. Renumitul scriitor Ion Luca Caragiale intenționa să publice o revistă literară la Budapesta, la acest proiect solicitându-i colaborarea și Vioarei din Bihor.

2. Activitatea culturală: Casina Română - ASTRA – Lyra – Hillaria

Viora Ciordaș este din 1901 membră a despărțământului beiușan al ASTREI, iar din 1905 a „Reuniunii de cântări Lyra”. Lucrarea *Istoricul Despărțământului „Astrei” din Beiuș (1898-1918)*⁵¹ conține un impresionant număr de documente în care găsim informații relevante despre cunoscutul militant național dr. Ioan Ciordaș, contribuția sa la opera de emancipare culturală a românilor din sudul Bihorului și realizările culturale prin care a readus la o efervescentă viață culturală despărțământul beiușan. Sunt publicate și unele documente elaborate de Ioan Ciordaș, cum este cel care vizează membrii ordinari ai despărțământului beiușan al „Astrei”, înscrisi la 1 ianuarie 1914, pe o perioadă de cinci ani (1914-1918)⁵², printre aceștia numărându-se și el, alături de soția sa, poeta Viora Ciordaș. Împreună s-au zbatut pentru emanciparea culturală și deșteptarea conștiinței naționale a românilor din Beiuș și jur, atrăgând nu doar simpatia românilor, ci și a personajelor din afară, de exemplu, cronicarul teatral L. Paukerov, care face o serie de aprecieri laudative la adresa lor: „*Sunt câțiva români la Beiuș foarte activi, foarte însuflețiți, care*

⁴⁷ Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor (în continuare, A.N.-S.J.Bh.), *fond Parohia Ortodoxă Română Beiuș*, dos. 26, f. 97.

⁴⁸ Ioan Bradu, *Poezii și prozatorii bihoreni*, Tipografia „Doina”, Beiuș, 1948, p. 121.

⁴⁹ Viora dr. I. Ciordaș, *Gânduri răzlețe*, în *Cele trei Crișuri*, 1922, nr. 5-6, p. 73.

⁵⁰ Eugen Potoran, *Poezii Bihorului*, Editura Societății de lectură „Sf. Ioan Gură de Aur”, Oradea, 1934, p. 82.

⁵¹ Viorel Faur, Florin N. Ardelean, *Istoricul Despărțământului „Astrei” din Beiuș (1898-1918)*, Editura Universității din Oradea, 2006, 360 p.

⁵² *Ibidem*, p. 69.

își dau silințele pentru afirmarea permanentă a sufletului românesc, a culturii românești la Beiuș. În primul rând trebuie să-l citez pe dl. dr. Ioan Ciordaș, avocat cu mare reputație, figura cea mai populară din Beiuș, bun gospodar și bun român, care împreună cu soția sa – Viora din Bihor – o femeie distinsă, delicată, cu suflet de poetă, lucrează cu mult zel la întărirea sentimentelor românești la Beiuș⁵³.

Astfel, ea a fost prezentă în aproape toate manifestările culturale organizate cu diferite ocazii, cum ar fi la serata dedicată adunării generale a „Astrei” la Beiuș (27 august 1898) – când interpretează un rol în comedia scrisă de Iosif Vulcan, *Soare cu ploaie* –, sau la manifestarea din 10 martie 1910, organizată de „Hilaria”, unde deschide serata cu un poem de creație proprie. Activitatea Casinei Române se îmbogățește în 1910, când în colaborare cu Despărțământul Astra beiușan și cu filiala beiușană a Societății pentru crearea unui fond de teatru român, Casina din Beiuș organizează serate literare⁵⁴. O asemenea serată literar-muzicală a avut loc în data de 25 februarie/10 martie 1910, la care au participat nu numai românii din Bihor, ci și din alte părți, a cărei deschidere s-a produs prin recitarea de către Viora din Bihor a unui poem, creație proprie, *Deșteptarea Bihorului*⁵⁵. Șezătoarea lui Brediceanu avu farmecul să adune la un loc nu numai pe Românii din Bihor, ci și din alte părți, așa că serata luă proporțiile unei serbători naționale, o manifestație culturală de mare însemnătate, ce impuse și Ungurilor, nu numai prin potopul de lume românească, ci prin admirabilele noastre cântece populare. Prezența deputaților naționali dr. T. Mihali dr. V. Lucaciu și dr. Vaida-Voevod electriza și mai mult publicul, văzând solidaritatea dintre conducătorii politici și ceilalți intelectuali. Centrul atenției generale era dr. I. Ciordaș, care se bucură și aici de o deosebită vază pentru succesul alegerii din 1907 de la Beiuș. Serbarea aceasta avu și un tâlc politic, ce se desprinde din poezia cu care s’a început serata, recitată de autoarea ei, Viora Ciordaș⁵⁶.

3. Legea Appony – 1907

La Beiuș, Ioan Ciordaș împreună cu intelectualii și preoții din Țara Beiușului, convoacă o adunare de protest: „*Ca o dovadă că ne solidarizăm cu lupta conducătorilor noștri din parlament, la îndemnul lui dr. Ioan Ciordaș se hotărăște ținerea unei adunări populare de protestare în Beiuș pe Ziua de 14 Aprilie*”. La îndemnul lui Ioan Ciordaș – conducătorul politic al românilor din Beiuș și împrejurimi –, a fost proiectată organizarea unei mari adunări a românilor în Beiuș pe ziua de 14 aprilie 1907, după cum rezultă din telegrama pe care a trimis-o ziarului *Tribuna*⁵⁷: „*Adunarea poporală pentru cercul administrativ Beiuș am convocat-o la Beiuș pe 14 aprilie n. la orele 11 și jum. Se fac pregătirile pentru ca adunarea să reușască deplin. Dr. Ciordaș*”.

Reține atenția și împrejurarea că, pentru prima dată, femeile din Beiuș s-au implicat în asemenea acțiuni cu caracter politic, anume în combaterea proiectului școlar al contelui Apponyi, s-au angajat direct în lupta politică, cutreerând satele din depresiune. Doamnele Viora Ciordaș, soția militantului român, surorile acestuia, Irina și Valeria Ciurdaru, și verișoara ei, Hortensia Pagubă, s-au implicat și au străbătut satele românești din jur pentru popularizarea adunării. Astfel și-au adus contribuția în plan politic, explicând sătenilor marile neajunsuri ale proiectului școlar al contelui Apponyi, dezvăluind adevăratul scop al guvernului maghiar și marele pericol reprezentat de proiectul de lege școlară din 1907.

„*Ca să fie cât mai impunătoare, cu câteva zile înainte de ținerea ei, Beiușenii se resfirară pe sate să informeze pe țărani asupra scopului. La această luptă de apărare națională se înrolă și d-nele Viora dr. Ciordaș, Hortenzia Păguba și d-șoarele Irina și Valeria Ciurdariu. Împreună cu mine și cu dr Augustin Ciurdariu, cutreerară satele Feneriș, Pocola. Sf. Martin, Delani. In tot locul esplicarăm poporului situația grea și marea primejdie în care ne aflăm*”⁵⁸. „*În ziua de Duminecă 14 Aprilie, orele 11, de prin toate străzile Beiușului veneau spre piață mii și mii de țărani, îmbrăcați de sărbătoare, în frunte cu preoții, ca să-și spună cuvântul de protestare*”⁵⁹.

4. Alegerea lui Lucaciu – 1907, 1910

Pentru alegerile din 26-27 august 1907, Vasile Lucaciu a sosit cu 10 zile mai devreme la Beiuș, unde a fost primit cu mare entuziasm. Pentru a împiedeca întâlnirile dintre acesta, ceilalți lideri politici și alegători, autoritățile nu au eliberat legitimații de „*liberă trecere*”, iar în lipsa acestora, jandarmii nu le

⁵³ Viorel Faur, *Rememorări: Viora din Bihor*, în *Familia*, 1980, nr. 5, p. 10.

⁵⁴ Viorel Faur, Ioan Popovici, *Contribuții la istoricul Casinei române din Beiuș (1871-1918)*, în *Crisia*, 1978, p. 221.

⁵⁵ Radu Românașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 345.

⁵⁶ Textul poeziei poate fi citit în Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului ...*, p. 89-90.

⁵⁷ *Tribuna*, 1907, nr. 70, p. 2.

⁵⁸ *O nouă adunare în Bihor*, în *Tribuna*, 1907, nr. 71, p. 4.

⁵⁹ Descrierea desfășurării acestei adunări la Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului ...*, p. 63-64.

permiteau deplasarea în comune. Prim-pretorul Markovits a declarat că „Orice ar face agitatorii valachi, Lucaciu n-are să fie ales. S-a dat aspră poruncă ca un așa agitator să nu pătrundă în Dietă.”⁶⁰. Pentru asta au fost luate măsuri drastice: au fost concentrați în Beiuș circa 1500 de jandarmi; sediul electoral român – casa Ciordaș – era păzit de jandarmi; jandarmii au pătruns în biroul dr. Ioan Ciordaș și cu baionetele i-au alungat pe clienți.

„Votarea merge încet, intenționat, ca să se prelungească până târziu seara, când doar vor putea fura din voturile noastre. Dar cu votarea se încep și scandalurile. Ziariștii, când mergeau la poștă, treceau prin tabăra lui Kardos. Ghiță Pop de la „Tribuna”, însoțit de Onisifor Ghibu, delă „Lupta” sunt huiduiți și amenințați de Tărcăieni, cari îndreptă spre ei vârfurile ascuțite ale steagurilor lor. Viața li-e în primejdie, jandarmii însă nu se mișcă să-i apere. Dna Viora dr. Ciordaș se întreține cu părintele dr. V. Lăcaci, când vacarma ajunsese până sub ferestrele casei dsale. Fără a sta mult pe gânduri deschide roloul și zărind câțiva frunțași maghiari îi face responsabili de ceia ce se va întâmpla. După asigurări formale și văzând pe ziariști intrând în casă sub paza jandarmilor, dă să se retragă. În acea clipă o lovește în piept o piatră. Se clătină puțin, pe urmă cu o mișcare calmă închide roloul. Era timpul suprem, căci furia mulțimei fascinată o clipă de apariția neașteptată a dnei Ciordaș, se deslenșuie într’un potop de pietri. Dr. Vasile Lucaciu sărutându-i mâinile o întrebă îngrijorat, dacă nu suferă?”⁶¹.

D-na Ciordaș îi surise: „Părinte să știi, când dușmanul atacă femeile, cauza lor e pierdută”⁶². În articolul *Învățămintele din biruința de la Beiuș*, referitor la această întâmplare, Nicolae Iorga scria următoarele: „Câte-o familie ca a d-lui Ioan Ciordaș face o frumoasă excepție și de aceea s-a asvâr lit cu bolovani asupra ferestrelor casei și de aceea stăpâna casei a primit în piept o bombă electora-lă...”⁶³. De asemenea, în semn de recunoștință, Vioarei Ciordaș i-a fost adresată din partea Reuniunii femeilor române din Brașov, următoarea telegramă: „Neajunsurile ce vi s-au întâmplat la alegeri au nedumerit inimile noastre. Considerăm suferințele de ale noastre. Primiți salutările noastre cordiale pentru falnicul rezultat al alegerii din Beiuș. Doamnei Ciordaș respectele noastre”⁶⁴.

Remarca i s-a adevărit, căci Vasile Lucaciu a câștigat alegerile. În ciuda tuturor diversiunilor, Vasile Lucaciu a întrunit 1718 voturi, cu o majoritate de 804 voturi față de contracandidatul maghiar, care a obținut doar 914 voturi, fiind o victorie răsunătoare cu largi ecouri în presă⁶⁵.

La alegerile desfășurate pe 1 iunie 1910, părintele Vasile Lucaciu a obținut doar 967 de voturi, pierzând în fața contracandidatului ungar, dar un raport public despre alegerile din Beiuș concluzionează că „Dumnezeu însuși să fi fost candidat la Beiuș și ar fi căzut în fața volniciilor nemaipomenite săvârșite de administrația care a primit ordin [...] să lucreze pentru Rednik”⁶⁶.

Înfrângerea a fost datorată și înscrierii pe lista de candidați a dr. Ioan Suciu, care candida cu program guvernamental, respectiv atitudinii vicarului ortodox de Oradea, Mangra – cunoscut mulțimii de pe vremea Memorandumului și a Congresului naționalităților din 1893 –, care a candidat în cercul electoral Ceica cu program guvernamental.

„Aceași mentalitate bolnavă se strecură și la Beiuș. Dr. Vasiliu Lucaciu, pe care cu patru ani înainte îl alesăram cu atâta însuflețire, e învins de dr. Rednic fost primpretore la Vașcău. Ce n’a putut să facă sutele de baionete și corupția de tot felul a opresorilor noștri, o făcu cu înlesnire trădarea săvârșită de un singur om din rândurile noastre. Și astfel Bihorul capitulă din nou. Sufletele noastre se umplură de o adâncă revoltă și amărăciune”⁶⁷.

Situația creată astfel pe listele de candidați este foarte sugestiv descrisă într-o sfâșietoare scrisoare, adresată de Viora Ciordaș părintelui Vasile Lucaciu, publicată în ziarul *Lupta* nr. 93/1910⁶⁸. Viora Ciordaș îi adresează această scrisoare⁶⁹ – după ce dr. Vasile Lucaciu pierde alegerile din 1910 –, în care, pe de o parte, îi cere „îndurare” părintelui Lucaciu pentru românii care „văzându-se singuri prada volniciilor, s-au clătinat și cărora potrivnicul nostru li-a pus hoțiș lațul de gât, de nu s-au mai putut nici mișca”, iar pe de

⁶⁰ *Tribuna*, 1907, nr. 178, p.3.

⁶¹ Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 75-75.

⁶² A.N.-S.J.Bh, fond Parohia Ortodoxă Română Beiuș, dos. 26, f. 128.

⁶³ Teodor Neș, *Oameni din Bihor, 1848-1918*, ediția a II-a, Biblioteca Revistei Familia, Oradea, 2006, p. 412.

⁶⁴ *Tribuna*, 1907, nr. 185, p. 3.

⁶⁵ Idem, 1907, nr. 181, p. 3-4 și *Lupta* din 28 august 1907.

⁶⁶ Ioan Tomole, *Românii din Crișana, Sălaj și Sătmăr în luptele național-electorale de la începutul secolului al XX-lea*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1999, p. 93.

⁶⁷ Vezi Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 93-94.

⁶⁸ Publicată în ziarul *Lupta* nr. 93/1910; vezi Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 93-94.

⁶⁹ Viora din Bihor [Viora Ignat dr. I. Ciordaș], *Din cetatea sfântă*, Tipografia și librăria „Doina”, Beiuș, 1926, p. 71-75. Vezi textul scrisorii și la Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 92.

altă parte, își exprimă revolta provocată de atitudinea unor intelectuali români: „Dar să nu ierți părinte, pe acei păstori sufletești ai acestor trudnici frați cari, având darul înțelepciunii și al învățăturii, au știut prea bine ce fac! Și mai ales nu ierta pe instigatori, pe mai marii lor, cari s-au făcut de-a dreptul vânzători de neam...”. Totodată, în articolul *Căpcăunii Bihorului*, le adresează cuvinte dure românilor care nu au pus pe primul loc apărarea și promovarea intereselor naționale, ci au acționat în funcție de propriile interese: „Aminte luați de acei duhovnici păgâni, cari vreau să pângărească sanctuarul nostru fără prihană: sufletul Bihorului! ... Iar „ei”, păsări de pradă, al căror moț închipuie o camifalcă de monah, păsări hrăitoare, cari sburau a cobe peste capetele mulțimii, „ei”, ce stăruiau în locașe pustii, ocoliți chiar și de ai lor, cari ca niște răufăcători numai noaptea s’adună la sfat – înspăimântați și înnebuniți de atâta lumină, vor sbughi adâncindu-se în-neant...”⁷⁰.

5. Editarea unei reviste:

Datorită faptului că în Bihor nu exista nici un ziar românesc, nu apărea nici o gazetă românească, după înființarea librăriei și tipografiei „Doina” în Beiuș, Ciordaș se ocupa cu ideea tipăririi unei reviste „în care — după cum spunea — să ni-1 vedem noi sufletul nostru, al Bihorului, prin care am avea contact cu lumea mare din afară, ca să ne cunoască, și prin care ne-am afirma ca element cultural, ce suntem”. În ziua de sf. Ioan al anului 1912, dr. Ioan Ciordaș, împreună cu Petru E. Papp și Constantin Pavel, plănuiau să tipărească un periodic. După ce căzuseră de acord să scoată revista, doreau să-i cunoască și și părerea Viorei, căci hotărâseră să nu facă nimic fără concursul și competența sa. Dr. I. Ciordaș îi și scrie să mediteze asupra planului cum și în ce chip să se fixeze direcțiunea revistei: să fie literar-culturală, să fie literar-socială, ori un fel de monitor al Despărțământului „Astrei?”. D-na Viora Ciordaș, care se angajează să dea comorile sufletului său, răspunde:

„Revista, cred, să fie literară socială”. „Politică”, acum nu. Ne-ar pune ușor bețe în roate, cei ce ne dușmănesc. Sub mantia lit. soc., ah, câte lumini nu poți aprinde, cari se incendieze zidurile întunerecului, ce împrăjmesc conștiința națională. Ei dar, pentru că acel far vine din Bihor, să nu se îngăduie, ca oricine să-i înpânzească lumina! Să nu primiți ori ce scris, pentru de-a umplea numai coloanele, lată de ce eu văd în Petru Papp și dr. C. Pavel adevărată garanții. Și-acuma sper, că Tu care mănuești pana cu o ușorință uimitoare, pentru revista din Bihor, vei face, ceia ce ai refuzat până aci — vei scrie. Atâta am dorit să semnez, înainte!”⁷¹.

În fruntea unei viitoare reviste beiușene, **Viora Ciordaș** dorea să-l pună pe soțul ei, dar acesta, printr-o scrisoare trimisă la 31 ianuarie 1912, declină propunerea: „Astfel te sărut pentru epistola recomandată în care mă pui de director al viitoarei reviste beiușene. Încă de pe acuma renunț. N-am dat pân’aci dovezi pentru vrednicia la acest post, iar merite câștigate pe alt teren — dacă aș ave — nu mă îndreptătesc să’l am curajul să stau în fruntea unei reviste literare ...”⁷². În același timp, îi mărturisea Viorei că se simte măgulit de încrederea mare pe care aceasta o are în el și că va păstra scrisoarea ca un îndemn puternic, care îi va da „tărie la punere la cale revistei”, conștient că vor întâmpina „multișoare greutăți”⁷³. Sub impusul marelui act istoric ce se pregătea, când „conducătorii neamului românesc asemenea unor apostoli, ce-și jertfesc totul pentru cuvântul primit, nu cunosc odihnă în înfăptuirea idealului nutrit de secol: desrobirea pământului strămoșesc și unirea tuturor românilor — Viora atrage atenția asupra faptului că și femeile române contribuie la împlinirea marelui ideal — muncind fiecare la ocul său pentru mărirea și norocul marelui neam românesc”⁷⁴.

6. Fondul de teatru – 1910. Teatrul românesc și Despărțământul Beiuș al „Astrei”:

Dr. Ioan Ciordaș, împreună cu soția sa Viora, avea un cult deosebit pentru „Fondul de teatru român”, fapt pentru care, în 1910, s-a înființat o filială beiușeană a Societății pentru fond de teatru, sub președinția lui Cornel Nyes, în care soții Ciordaș se numărau printre primii susținători. „Delă înființarea filialei în localitate, trupele de teatru, cari se perindau prin orașul nostru, se bucurau de ospitală primire în casa lui dr. I. Ciordaș. De altă parte nu se aranja serată teatrală în Beiuș, ori Oradia, ca să nu le dea tot concursul”⁷⁵. Pentru a se putea constitui și la Beiuș o trupă de diletanți, dr. Ioan Ciordaș a invitat la Beiuș trupa lui A.P. Bănuț, ca să dea reprezentații, iar pe Horea P. Petrescu să țină o conferință despre teatru”⁷⁶.

⁷⁰ Viora Ciordaș, *Căpcăunii Bihorului*, în *Românul*, 1912, nr. 42, p. 3.

⁷¹ Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 114.

⁷² Document păstrat în colecția Muzeului Municipal Beiuș; vezi Diana Iancu, *Dr. Ioan Ciordaș... Anexe documentare*, nr. 7.

⁷³ Idem, *Viora din Bihor. Mozaic de gânduri*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2025, (în continuare: Diana Iancu, *Viora...*), p. 94.

⁷⁴ Viora din Bihor [Viora Ignat dr. I. Ciordaș], *Din cetatea sfântă*, Tipografia și librăria „Doina”, Beiuș, 1926.

⁷⁵ Petru E. Papp, *Din trecutul Beușului ...*, p. 165.

⁷⁶ *Monografia almanah a Crișanei-județul Bihor* (în continuare *Monografia Crișanei 1936*) sub redacția lui Aurel Tripon, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 295.

7. Reuniunile de femei Oradea și Beiuș:

Viora Ciordaș a fost aleasă vicepreședintă a *Reuniunii Femeilor Române din Oradea și împrejurimi*⁷⁷, constituită la 8 iunie 1914 – asociație care avea drept obiectiv promovarea culturală și economică a femeii române și ajutorarea văduvelor și orfanilor –, iar după acest model, s-a constituit, în 27 noiembrie 1918, și la Beiuș „*Reuniunea Femeilor Române din Beiuș și jur*”, la care va fi aleasă președintă. La 5 ianuarie 1919 i s-au aprobat statutele potrivit cărora reuniunea urmărea emanciparea femeii române, organizarea și sprijinirea acțiunilor sociale cu scop caritabil și filantropic, înființarea unui orfelinat în oraș, organizarea muncii populației rurale și susținerea produselor acesteia, răspândirea în mediul rural a cunoștințelor practice pentru un trai igienic.

Obiectivele Reuniunii transpar chiar din discursul rostit de Viora Ciordaș în ziua de 27 noiembrie 1918. După ce a prezentat aspecte din istoria neamului nostru, a înfățișat principala sarcină a femeilor române: de a se simți mândre că fac parte din neamul românesc și de a se implica în viața românească, în manifestările ei naționale, sociale și culturale, prin apropierea de popor cu cea mai curată dragoste⁷⁸.

Ca organisme de conducere, reuniunea avea o adunare generală – care vota bugetul anual, modifica (la nevoie) statutele și se preocupa de înființarea unui orfelinat – și un Comitet – care îndeplinea sarcinile stabilite de adunare, încasa taxa membrilor și alcătua listele pentru înscrierea de noi membri. Aceste organisme erau secondate de casierie, secretariat, notariat și o bibliotecă, fiecare având atribuții specifice care contribuiau la buna gestionare a Reuniunii⁷⁹.

„Înființată în mod provizor la 27 Noemvrie 1918 s’a constituit definitiv la 5 Ianuarie 1919 alegându-și următorul comitet. [...] Ea a fost prima închiegare a muncii femei române la noi, în vremile de prefacere națională. În cei aproape zece ani de existență, aceasta Reuniune a dezvoltat o impunătoare activitate culturală, socială, caritativă și națională, așa că poate fi privită, ca un model de reuniune. Activitatea ei s’a întrerupt numai în lunile Februarie, Martie și jumătatea lui April din 1919, când viața noastră era cumplit primejduită de armata săcuiască și comunistă. După desrobire însă reuniunea nu cunoștea ce-i oboseala”⁸⁰.

Viora Ciordaș are meritul de a fi aleasă președinta Reuniunii. În Comitetul de conducere mai intrau: Livia dr. Cosma și Angela Selăgian Butean – vicepreședinte, dr. Ioan Ossian – secretar, Elisa dr. Pavel Ștefănică și Veturia Butean – notare, Elena Ardelean – casieră, Elena dr. Muntean și Aurelia Rațiu – bibliotecare, 12 „membri de încredere”, 6 „membri supleanți” și 3 „consilieri”: dr. Ioan Ciordaș, dr. Cornel Nyes și Moise Popoviciu⁸¹.

Una dintre membrele Reuniunii, d-na Marta Iepure, găsim în satele din jurul Beiușului 15 orfani de tată și de mamă, neîngrijiți de nimeni, îi aduce la oraș și deschide pentru ei un azil susținut din ofrande. Asilul a fost luat sub îngrijirea Reuniunii, pe urmă a statului român.

8. Sfințirea Steagurilor

La 27 noiembrie, în localul Casinoului Român, se ținu adunarea electorală a cercului electoral Beiuș–Vașcău pentru alegerea, din ordinul Consiliului Central Național Român, a 5 delegați la Marea Adunarea Națională Română, ce va avea loc la 1 Decembrie în Alba Iulia.

În acele momente de mari prefaceri intra în luptă și femeile române din Beiuș, pe care Viora Ciordaș, tot în ziua de 27 noiembrie, le convoacă la o consfătuire, deoarece „în momentul când bărbații români pe lângă o muncă încordată înfăptuiesc toate idealurile noastre, este o datorință sfântă a femeilor române de a-și cere din aceasta muncă măreață partea cuvenită. Condiția ori cărei munci e organizația”. La aceasta consfătuire s-a hotărât înființarea „*Reuniunii Femeilor Române din Beiuș și jur*”. Tot în această consfătuire s-a mai hotărât că Reuniunea constituită provizoriu să fie reprezentată la Adunarea Națională de la Alba Iulia prin d-nele Elena dr. Muntean, Tina dr. Papp și Elena Ardelean.

Înainte de plecarea sa la Alba Iulia, dr. Ioan Ciordaș l-a rugat pe prof. Constantin Pavel să rămână acasă pentru a organiza o Adunare Festivă, care va accentua importanța hotărârii luate la Alba Iulia. Pentru a-și dovedi aderența la hotărârile Marii Adunări Naționale la Alba Iulia și a întâmpina evenimentul cu „fastul cuvenit”, români din Beiuș au organizat o manifestare sărbătorească, în cadrul căreia „s-au sfințit steagurile și, în frunte cu ele, întreg norodul” [...].

Meritul principal pentru aceasta a fost al doamnelor Viora Ciordaș, Livia Cosma și Valeria Ștefănică, care „cu câteva zile înainte s-au dus în delegație la Moise Popoviciu și dr. Valeriu Hetco, pentru a participa

⁷⁷ A.N.-S.J.Bh, *fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dos. 388, f. 161.

⁷⁸ Textul integral la Diana Iancu, *Viora...* p. 98-99.

⁷⁹ Radu Românașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008, p. 345.

⁸⁰ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului ...*, p. 219.

⁸¹ Gavril Hădăreanu, *Torțe arzând în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 519.

la această acțiune politico-națională”⁸². „Ziua de 1 Decembrie 1918 a avut fastul cuvenit, căci desfășurarea evenimentului a fost pregătită din timp de către doamnele Viora Ciordaș, Livia Cosma și Eufemia Ștefănică, care s-au dus în delegație la părintele dr. Valeriu Hetco – unit și la părintele Moise Popoviciu – ortodox, ca în ziua marelui de 1 Decembrie să sfințească steagurile naționale tricolore în cele două biserici”⁸³. „La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, reuniunea a trimis ca delegate ale sale pe doamnele Elena Muntean și Elena Ardelean. Viora Ciordaș a rămas la Beiuș, unde, însoțită de Livia dr. Cosma și Eufemia Ștefănică au pregătit sfințirea steagurilor naționale pentru ziua de 1 Decembrie, soțul ei fiind ales delegat să-i reprezinte pe locuitorii români din depresiunea Beiușului la marele act istoric. Astfel, între Beiuș și Alba Iulia se întinde o nevăzută punte, o punte sentimentală, reală, căci conducătorul organizației P.N.R. Beiuș, dr. Ioan Ciordaș, se afla atunci printre cei 1228 de delegați oficiali ai ședinței din sala Casinei Militare de la Alba Iulia, în timp ce soția sa, *Viora Ciordaș*, era una dintre personalitățile spirituale ale națiunii și animatoarea principală a pregătirii festivităților de la Beiuș”⁸⁴.

Sărbătoarea s’a început cu sf. slujbă de laudă și mulțumită către Dumnezeu, pe urmă în cadrele unor vorbiri înălțătoare s’au sfințit steagurile și în frunte cu ele, întreg nordul a plecat la liceul gr.-cat. unde s’a ținut festivalul. Aici profesorul dr. Constantin Pavel, într’un discurs magistral a arătat importanța istorică a zilei”⁸⁵.

9. Martiriul Soțului – parastasul:

De când izbucnise comunismul pe dr. Ioan Ciordaș parcă-l obseda o presimțire dureroasă, după ce bolșevismul se instalase și în Bihor, având parcă sumbra presimțire a sfârșitului său tragic. Noaptea târziu, 4 soldați au intrat în casa lui, îl scoală din somn și-l somează să-i însoțească la pretură. În dimineața de 4 aprilie, toți românii erau zguduiți de vestea că el și Nicolae Bolcaș au fost ridicați de acasă, deținuți și duși nu se știe unde. Căpitanul Werböczy amenință că îi va împușca pe toți cei care vor mai îndrăzni să se intereseze de persoanele lor. La Lunca se instituie „starea de asediu”. Rămâne în urma sa o soție luptătoare, dar cu sufletul rănit iremediabil de această atrocitate, după cum reiese din câteva scrieri ale acesteia: „*IONEL! Te aștept să vii, mereu te aștept ... și nu mai vii!*” – din mai 1919, „Rugămintă”⁸⁶, ori poezia „*Flori de salcâm*”⁸⁷ dedicată soțului, respectiv textul „*UNUI EROU. Martirului dr. Nicolae Bolcaș*” din decembrie 1925⁸⁸.

În casa primitoare a avocatului Ciordaș din Beiuș se adăpostea atunci o familie numeroasă, frați, surori, nepoți, nepoate. Cineva a prins la vreme o vorbă scăpată de un ungur: „*Ehei! Să vedeți ce petrecere avem să dăm la Ciordaș. Sunt domnișoare frumoase acolo*”. În ziua următoare, d-na Viora a plecat cu Scumpa pe furie la Sibiu⁸⁹ și de acolo la Brașov, unde Ovid urma liceul. La despărțire i-a spus: „*Ai grijă de copiii noștri*”⁹⁰. Grijă aceasta a și rămas în sarcina mamei, Ciordaș n’a ajuns să se bucure de fericirea fiilor dragi și scumpi, nici să vadă dacă străduințele lui au fost pe deplin răsplătite. Ovid urmasse școala primară ortodoxă de sub conducerea învățătorului Ioan Roșu, care îl instrui în particular și acasă ca micul elev să-și poată însuși o bază de cunoștință cât mai temeinică. Liceul îl urmă în Beiuș și Brașov, universitatea la Cluj și București, de unde după luarea licenței în drept, plecă în Paris pentru completarea studiilor. Scumpa urmasse școala primară ortodoxă de fete la d-na Ana Ardelean, n. Papp, terminând liceul de fete din Beiuș, se înscrie la litere la universitatea din Cluj; de acolo, trecu la București, unde urmă dreptul, după terminarea universității, plecând și ea la Paris. Mama lor, Viora Ciordaș, care mai trăiește numai pentru copiii săi, nu-i lasă singuri, ci se așază la Paris să fie cu ei și ocrotitoarea zilnică a lor.

La câteva zile după înmormântare, 5 Maiu, dr. Ioan Suciu - șeful resortului organizării din Consiliul Dirigent -, însoțește din Sibiu pe dna Viora dr. Ciordaș și cei doi copilași ai marelui dispărut, până în Beiuș, care oraș de acum înainte e o cetate sfântă. Ce sfâșietoare revedere pentru soție și copii. La 6 mai, când a avut loc la mormântul martirilor primul parastas, dr. Ioan Suciu depune o cunună de lauri în numele Consiliului Dirigent. În discursul ce a rostit atunci a fixat în următoarele rânduri un mare adevăr, ce rămâne

⁸² Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului...*, p. 215.

⁸³ Aurel Bogdan, *1 Decembrie la Beiuș și în împrejurimi*, în *Beiușul și lumea lui*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2018, p. 116.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 115.

⁸⁵ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului...*, p. 215.

⁸⁶ Viora din Bihor [Viora Ignat dr. I. Ciordaș], *Din cetatea sfântă*, Tipografia și librăria „Doina”, Beiuș, 1926, p. 32-33.

⁸⁷ Idem, *Mozaic*, Tipografia și librăria „Doina”, Beiuș, 1927, p. 167.

⁸⁸ Marina Gherman, *Făuritori ai Marii Uniri. Dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș*, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2023, p. 162, 164, 200 și 213.

⁸⁹ G. Lungulescu, *Apostolatul și martiriul luptătorilor bihoreni. Doctorii: Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș*, Tipografia ziarului *Universul*, București, 1935, p. 25.

⁹⁰ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului...*, p. 184.

în picioare până azi: „Din ce în ce se simte tot mai mult lipsa aceluia care era să conducă lucrările de transformare a așezămintelor și toate prefacerile vieții publice din Bihorul eliberat”⁹¹.

Iar clipele acele dureroase dna Viora dr. Ciordaș le-a cuprins în următoarele rânduri sguuitoare:

„IONEL! Te aștept să vii, mereu te aștept... și nu mai vii! N’o să mai vii niciodată! O! Că n’am fost lângă tine să te apăr cu corpul meu. Aș fi fost fericită! Acum te plânge un neam întreg, pe tine, care știind dinainte ce martiriu te așteaptă, te-ai jertfit pentru EL. Ai zis, că tu vei scăpa Bihorul, și a fost așa! Înșiși ei — mișei — s’au îngrozit în urmă de ce au făcut! Ci totul e în zădar! Tu numai ești... cel mai bun, cel mai gingaș și iubitor sot și tată!... Totuși întâiul tău gând a fost fericirea Neamului tău! Lui i-ai închinat viața ta, și mintea ta strălucitoare și ai fost din acei putini cari au luptat, au muncit din greu, din cea mai curată dragoste de neam! ... Pentru însușirile tale nobile, pentru caracterul tău puternic, Domnul te-a ales, tu sfânt Erou—martir, să servești de pildă grăitoare generațiilor ce vin! Când aproape top au desnădăjduit în vremile de grea cumpănă, tu asemenea unui profet, vorbeai de înfăptuirea visurilor noastre mărețe: o Românie Mare! Acest ideal sfânt te-a cerut pe tine Jertfă, Ionelul meu! Îmi vine să țip înnebunită de durere ... mâinile mi se încheștează... Dumnezeu! ... Și cad în genunchi, înplorind harul Domnului asupra ta, scumpă Românie, crezul meu sfânt!... Dar lăsați mă să plâng, să-mi plâng amarul, dragostea și norocul meu pierdut!”.

10. Îngrijirea răniților la Oradea

Pe fondul luptelor din primăvara și vara anului 1919, Reuniunea se dedică sprijinirii armatei române. În timpul lunii iulie, comuniștii atacă armata română și pe frontul de pe Tisa au loc lupte crâncene. Spitalele și barăcile din Oradea erau aglomerate cu răniți. La propunerea de cel mai cald patriotism a prezidentei Vioarei Ciordaș, un grup de 10 membre ale Reuniunii a fost prezent, în vara anului 1919, în Spitalul central din Oradea, unde timp de 3 săptămâni au îngrijit răniții de pe frontul din Ungaria. „... Pleacă pentru a îngriji bolnavii și răniții dnele Livia dr. Cosma, Elena dr. Muntean, Octavia Borlan, Nina Petra, Ana Costa, dșrele Valeria Ciurdariu, Aurelia Rațiu, Mărioara Muțiu, Veturia Popovici și Florica Țiț și în trei săptămâni, cu adevărată abnegațiune creștinească suportând fără șovăire nopți neadormite, au obosit să aline durerile și suferințele celor răniți în luptă pentru apărarea noastră”.

La intervenția dnei Livia dr. Cosma, prefectura județului și Consistorul ort. din Oradea au lansat colecte pentru a aduna alimente și rufărie pe seama răniților. Din 43 de sate curg danii bogate, dovadă grăitoare a simțului de jertfă la țărani noștri. Pentru a veni în ajutorul răniților, membrele reuniunii rămase acasă au organizat acțiuni de colectare de alimente și îmbrăcăminte, iar din donațiile de 2370,90 coroane s-au cumpărat cărți de rugăciune și de literatură, care au fost parte împărțite răniților parte destinate constituirii unei biblioteci permanente la spitalul central. Tot din îndemnul Reuniunii femeilor din Beiuș s’a pus baza unei biblioteci permanente din 300 volume la spitalul central și alte 60 volume la spitalul divizionar.

La recomandarea forurilor superioare militare, care au apreciat după merit aceste servicii aduse cauzei românești, activitatea voluntarelor din spitalul orădean a fost recompensată de către regele Ferdinand, fiind decorate cu Medalia Regina Maria. Elena Munteanu a fost astfel distinsă cu decorația Crucea Regina Maria clasa a II-a și cu cl. a III-a, celelalte doamne participante. Decorațiile au fost predate de prezidenta Viora Ciordaș cu privilegiul unei înălțătoare festivități, aranjată de Reuniune în acest scop⁹².

11. Primirea de către Regina Maria la Oradea

„La 23 mai 1919 Majestățile Lor Regele Ferdinand I și Regina Maria au vizitat Oradea, să ia în stăpânire acest colț de țară. După masă la ora cinci a avut loc primirea delegațiilor, care s-a desfășurat în Sala Mare a Palatului episcopal greco-catolic. Ordinea a fost stabilită de Președintele Consiliului Dirigent. Mai întâi Regina a primit-o pe văduva avocatului dr. Ioan Ciordaș, însoțită de surorile acestuia și pe cei doi copii ai săi. Regina considerată „mama văduvelor și orfanilor” îi adresează cuvinte de compasiune și îmbărbătare. Au urmat apoi orfanii de război din Orfelinatul din Beiuș, însoțiți de directoarea Maria Iepure, apoi mama martirului Nicolae Bolcaș din Beiuș [...] soția lui Nicolae Bogdan din Vascău și soția preotului martir Mihai Dănilă din Dijir”⁹³.

„Când la 23 Maiu M. M. L. L. Regele Ferdinand I. și Regina Maria au vizitat Oradea să ia în stăpânire acest colț de țară, printre șirurile mulțime! Venite la acest praznic național, urcă treptele palatului episcopiei gr. cat. două femei în haine îndoliate. Era soția lui dr. I. Ciordaș și mama lui dr. N. Bolcaș, chemate la

⁹¹ Diana Iancu, *Dr. Ioan Ciordaș...* p. 196.

⁹² Anuarul al II-lea al Reuniunii Femeilor Române, Editura Reuniunii, Tipografia și Librăria „Doina”, Beiuș, 1922, p. 30.

⁹³ Iudita Călușer, *Festivități regale în Oradea și Bihor – mai 1919*, în *Martiri Bihoreni ai Marii Uniri*, Ioan Degău, Ioan Laza (coord.), Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2019, p. 316-317.

audiență, ca însăși capetele încoronate ale țării să spună un cuvânt de mângâiere celor ce au dat neamului martiri și eroi”⁹⁴.

12. Activitatea civică 1919-1923:

Din anul 1920, reuniunea își avea sediul într-o încăpăre pusă la dispoziție de Viora Ciordaș, gest cu atât mai mult apreciat cu cât aceasta fusese biroul de avocatură al soțului martir. „În discursul ținut la 9 ianuarie 1921, la ședința festivă a Reuniunii femeilor române din Beiuș și jur, Viora și-a dezvăluit firea vizionară cu privire la rolul femeii. Folosind cuvinte ales, ea a împletit armonios elemente de antropologie culturală, sociologie, istorie și geografie istorică, toate îmbrăcate în credința și nădejdea în Dumnezeu”⁹⁵.

În adunarea generală din 1923 – copleșită de marea durere prin care a trecut datorită pierderii soțului ei drag – Viora Ciordaș s-a retras din funcția de președintă, fiind numită președinta de onoare a reuniunii. În scrisoarea prin care își făcea cunoscută demisia, gestul ei a fost motivat astfel: „Plec, pentru că simt cum greul vieții îmi împuținează forțele trupesti”.

În procesul-verbal luat la a IV-a adunare generală a Reuniunii femeilor române din Beiuș au fost consemnate și cuvintele de recunoștință adresate Vioarei Ciordaș de către nou-aleasa președintă: „Sufletul ales al Dvoastră doamnă președintă de onoare, pătruns de ideile marelui martir, a vrednicului soț al Dvoastră și înțeleptul consilier al nostru, dr. Ioan Ciordaș, a înțeles ca nimeni altul valoarea muncii noastre și a-ți ajutat bunul mers al însoțirii noastre în așa fel, încât am fi ingrate întrelăsând ocasiunea aceasta de a ne arăta recunoscătoare. Dee bunul Dumnezeu să fiți răsplătite pentru jertfele aduse nouă și gingășia inimei Dvoastre, cu multe bucurii și dulci mângâieri”⁹⁶.

În calitate de președintă de onoare, Viora Ciordaș a trimis reginei Maria următoarea telegramă: „Majestate! Cu prilejul celei de-a 19-a adunare generală a R.F.R. din Beiuș, ani de neobosită muncă i românești înfăptuiri – asemenea unor cucernice pelerine pătrunse de duhul blândeții și al credinței neclintite, vrem să închinăm în fața celei mai luminoase icoane din iconostasul neamului românesc ce întruchipează o împărăteasă Maria, învăluită în aureola unei strălucite vieți și iubire, ce vor trăi din neam, din veac în veac”⁹⁷. La 15 decembrie 1919, Viora Ciordaș îi aduce un elogiu și marelui istoric Nicolae Iorga: „Adânc omagiu marelui bărbat ales, al cărui nume Istoria îl va încrusta cu litere luminoase în cartea de aur a Românilor, că a pregătit sufletul Neamului pentru venirea vremurilor în cari s-a făcut desrobirea și întregirea noastră!”⁹⁸.

A fost ales un nou comitet⁹⁹ în frunte cu Angela Selăgian. Noua prezidentă intensifică și mai mult cercul de activitate al Reuniunii. Aranjează expoziție de copii, cu premiera celor mai bine îngrijiți copii. Urmează minunata expoziție de crisanteme apoi a gospodinelor bune, la care am admirat gustul fin și delicat al doamnelor în ce privește pregătirea bucatelor” și lucrul de mână. În 1927, după multe străduințe cumpără imobilul din str. 9 Vânători, — unde e Casinoul român, - cu prețul de 500.000 lei. Aici va adăposti cu vremea *Vatra* înființată de doi ani, ca un început de azil pentru bătrâni. Dispune de fonduri în suma de lei 362.861. Bibliotecă 660 volume în valoare de 4099 lei 30 bani. Reuniunea e persoană juridică sub patronajul M. S, Regina Maria.

Două membre ale Reuniunii au dezvoltat și o fecundă activitate literară. Viora Ciordaș, a scos de sub tipar trei volume prețioase de proză și poezii: *Din Cetatea Sfântă*, *Mozaicuri* și *Poeme în proză*. D-na Ana Bucur minunatele poezii patriotice *Crâmpene din suflet* și a mai scris câteva piese teatrale, dintre care *Pentru un vis*, jucată cu deplin succes de membre ale Reuniunii și diletanți din Beiuș, a redat fidel viața de sbucium a neamului românesc din Valea Crișului Negru, și tragicul sfârșit al martirilor dr. I. Ciordaș și dr. N. Bolcaș. De asemenea, ani de-a rândul a ridicat valoarea ziarului *Beiușul*, unde a publicat nuvele foarte gustate.

13. Retragera – fundațiile

O acțiune remarcabilă a reuniunii a fost aceea de a înființa fundații după modelul celor care sprijineau școlile. Este vorba de *Fondațiunea dr. Ioan Ciordaș*, înființată în luna iulie 1921, având ca punct de pornire donația de 5.000 de lei, sub forma a 100 de acțiuni la Banca „Drăganul”, oferită de Viora Ciordaș – „din dragoste și simț de jertfă față de tot ce este românesc” – care, în 1923, a sporit prin capitalizarea sumei inițiale la 10.000 lei. Din dispoziția sa, aceste fonduri aveau următoarea destinație: 80% erau alocate pentru bursele elevilor silitoare, cu preferință țărance și fete de meseriași, care doreau să urmeze școala

⁹⁴ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului ...*, p. 258.

⁹⁵ Diana Iancu, *Viora...* p. 108.

⁹⁶ *Anuarul Reuniunii Femeilor din Beiuș și jur. 28 mai 1922–29 aprilie 1923*, Tipografia și librăria „Doina”, Beiuș, 1923, p. 27.

⁹⁷ A.N.-S.J.Bh, *fond Parohia Ortodoxă Română Beiuș*, dos. 27, f. 204.

⁹⁸ *Biblioteca Academiei Române, fond Nicolae Iorga, Mss. CCXCVI, F. 458.*

⁹⁹ Componența consiliului reuniunii și structura sa organizatorică la Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului ...*, p. 223.

profesională, iar 20% erau adăugate la „fondul inalienabil”. O altă fundație era *Fondațiunea dr. I. Ciordaș* – pentru înființarea unei școli profesionale¹⁰⁰.

* * *

Desigur, ar mai fi fost multe de spus despre personalitatea și activitatea Viorei Ciordaș, dar tema prezentului studiu face referire la toate femeile române din Bihor, astfel că vom acorda atenție, în continuare, activității acestora desfășurate după înfăptuirea Marii Uniri până la nefastul moment al cedării unei părți a teritoriului abia unit cu Patria mamă, în urma unui act abuziv impus cu forța de marile puteri ale momentului. Ținând cont de realitățile moștenite din vechiul imperiu, de structura etnică din orașele Bihorului – creată prin regulile stricte de dinainte de 1918 conservate cât s-a putut de bine și după 1919 –, activitatea femeilor române din Bihor – alături de cea a liderilor comunității românești care au activat aici în plan politic și cultural –, putem spune că nu s-a deosebit cu mare lucru de cea dinainte, menținând același spirit de ofensivă culturală și națională. Principalele direcții de acțiune au fost cele din domeniul educației, al asistenței sociale și al conservării patrimoniului românesc. „Școala română de fete dorită – considerată imperios necesară de Paulina Roman – nu a fost înființată decât mult mai târziu, după 1918, de către statul român”¹⁰¹.

Gimnaziul de Stat pentru Fete (situat pe strada Prințul Carol nr. 22), preluat de statul român în 1920 și deservit de un corp didactic alcătuit din 6-10 profesoare, funcționa cu patru clase, fiind frecventat anual de circa 120-200 de eleve, dintre care multe din rândul minorităților. Directoarea Gimnaziului a fost Elena Tămaș¹⁰². La 1 noiembrie 1920 s-a deschis Școala Normală pentru Fete «Doamna Stanca» (nume atribuit în 1923), într-o clădire aparținând Primăriei orașului¹⁰³. Școala a fost frecventată între 1920 și 1940 de 4592 de eleve¹⁰⁴, astfel că, deși dispunea de internat propriu, ea a fost tot timpul suprapopulată. Directoarele școlii au fost Alexandrina Teodorescu(1920-1929) și Adriana Ciorogariu(1929-1940)¹⁰⁵. Conducerea școlii a făcut eforturi pe tot parcursul perioadei pentru mărirea spațiului destinat procesului didactic și pentru îmbunătățirea condițiilor oferite elevelor interne și pentru dotarea școlii cu cele necesare. Cea mai importantă investiție s-a realizat în 1937-1938 prin supraetajarea clădirii școlii¹⁰⁶. Dintre cele 21 de cadre didactice pe care le-a avut școala la încadrarea sa maximă, amintim pe Alexandrina Teodorescu, Adriana Ciorogariu, Elena Tămaș, Eugeniu Sperantia, Lucreția Niculescu, Ana Strat, Elena Olteanu. Și pe lângă această instituție a funcționat o școală de aplicație, deservită de trei învățătoare¹⁰⁷.

Școala de Ucenici a avut la început statut de școală mixtă, apoi din cadrul ei s-a desprins în 1925 Școala Profesională de Fete (cu sediul în str. G-ral Holban nr. 9) care asigura calificarea în principal în domeniul croitoriei și al țesătoriei. Elevele, absolvente a patru clase primare, după ce urmau timp de cinci ani cursurile acestei școli, aveau posibilitatea să-și continue studiile la școlile profesionale de grad superior din Cluj sau București, devenind maistre. Corpul didactic al școlii era alcătuit în 1931 din 14 profesoare, directoare fiind Elena Ștefănescu¹⁰⁸. Școala a primit ulterior denumirea de Școala Profesională de Fete „Domnița Ileana”. Mai veche era Școala Superioară de Comerț pentru Fete, care data din 1920, fiind singura școală de acest gen din cuprinsul județelor Bihor, Satu Mare, Maramureș și Sălaj. Direcțiunea școlii a fost asigurată de Paul Voștinariu, Eugenia Drăgănescu și Elena Manea. La început, școala a funcționat în localul Liceului de Fete Oltea Doamna. În 1925, Camera de Comerț și Industrie a amenajat și a pus la dispoziția școlii localul deținut în imobilul din str. V. Alecsandri nr. 11¹⁰⁹. Școala era urmată anual de circa 60-70 de eleve. În 1936, corpul didactic al școlii era alcătuit din 11 profesoare¹¹⁰.

În domeniul asistenței sociale nu s-au făcut din partea statului eforturi sistematice, eficiente, în direcția ocrotirii categoriilor defavorizate ale populației orașului: săracii, orfanii, handicapații. Este adevărat că pentru a soluționa situația s-au constituit societățile de caritate, laice și religioase, organizate de diferitele

¹⁰⁰ Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 519-522.

¹⁰¹ Lucian Drimba, *op. cit.*, p. 112.

¹⁰² *Gazeta de Vest*, 1931, 26 septembrie, p. 2; Aurel Tripon, *Monografia Crișanei 1936*, p. 66.

¹⁰³ Azi str. Jean Calvin nr. 3, sediul Colegiului Național „Iosif Vulcan”.

¹⁰⁴ Ioan Zainea, *Învățământul normal de stat în limba română din Bihor în perioada interbelică*, în *Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț» din Cluj-Napoca*, Series Historica, tom. XLIII, 2004, p. 582. Liviu Borcea, Gh. Gorun (coord.), *Istoria Orașului Oradea*, ed. a II-a, Editura ARCA, Oradea, 2007, p. 362.

¹⁰⁵ Aurel Tripon, *Monografia Crișanei 1936*, p. 69-70; Ioan Zainea, *op. cit.*, p. 573.

¹⁰⁶ Ioan Zainea, *op. cit.*, p. 576.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 579-580.

¹⁰⁸ *Gazeta de Vest*, 1931, 24 septembrie, p. 2; Liviu Borcea, Gh. Gorun (coord.), *op. cit.*, p. 359.

¹⁰⁹ Astăzi str. Primăriei, actualul sediu al Companiei de Apă Oradea.

¹¹⁰ Camera de Comerț și Industrie a Județului Bihor. Repere istorice, coord. Aurel Chiriac, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea 2003, p. 79; Liviu Borcea, Gh. Gorun (coord.), *op. cit.*, p. 363.

culțe, care au preluat parțial această îndatorire a statului. Dintre cele neconfesionale, s-a remarcat mai ales *Societatea Principele Mircea*, care întreținea un dispensar și o grădiniță pentru copii¹¹¹. O perioadă deosebit de grea, care a solicitat în domeniul asistenței sociale eforturile conjugate ale tuturor compartimentelor societății, a fost perioada crizei economice din anii 1929-1933, ce a afectat puternic întreaga viață economico-socială a orașului¹¹².

Începând din 1919, viața culturală nu s-a mai desfășurat în cadrul unui stat potrivit ideii de cultură română, ci a tins să se integreze organic în viața culturală a României întregite și eforturile s-au îndreptat spre transformarea Oradei într-un puternic centru cultural românesc. Societățile culturale existente înainte de 1919 și-au restructurat acum activitatea și și-au stabilit obiective noi după Unire, pierderea rolului primordial în promovarea culturii și spiritualității românești, rol preluat din 1919 în principal de școală, obligând vechile asociații culturale românești la o reorientare programatică¹¹³. Pe lângă acestea, s-au înființat și altele noi în perioada interbelică.

Muzeul Casei Naționale¹¹⁴, conceput inițial sub forma unui muzeu etnografic al vestului țării, s-a numit ulterior Muzeul Etnografic al Județului Bihor, obiectele fiind expuse în sălile de la etajul I al sediului Casei Naționale. În 1934, anul inaugurării sale (28 mai), muzeul etala circa 200 de exponate, majoritatea aparținând colecțiilor ASTREI și ale Primăriei, celelalte provenind în mare parte din donații. Numărul donatorilor a crescut mereu. În octombrie 1934, Valeria Lazăr, văduva lui Aurel Lazăr, a donat muzeului «masa de scris istorică pe care s-a redactat actul solemn citit de Alexandru Vaida Voivod în Parlamentul maghiar, în 1918, și steagul pe care a jurat Consiliul Național și care a fost dus la adunarea de la Alba Iulia»¹¹⁵.

În clădirea Casei Naționale, după cum s-a amintit, era găzduită și Reuniunea Femeilor Române din Oradea¹¹⁶. Aceasta a luat ființă în 1919, începându-și activitatea prin acțiuni caritativ-umanitare față de soldații care se întorceau de pe front. Ulterior, activitatea ei a urmărit și scopuri culturale. Prima sa președintă a fost Aurelia Pop, soția lui Coriolan Pop. Curând după moartea soțului ei, aceasta s-a retras de la conducerea Reuniunii. În anii următori, funcția a fost deținută de profesoara Veturia Candrea, o foarte bună organizatoare. În 1928, Reuniunea a primit statut de persoană morală și juridică¹¹⁷. Ea s-a remarcat prin eforturile făcute în direcția cultivării tradițiilor, a portului și a dansurilor populare românești, prin aniversarea în fiecare an a zilei de 20 aprilie – ziua intrării armatei române în Oradea după Unire.

În ce privește spectacolele de teatru în limba română, vechiul proiect pentru care Iosif Vulcan înființase și Societatea pentru fond de teatru român va trebui să mai aștepte încă vremuri mai bune – în ciuda tuturor eforturilor depuse –, un teatru românesc la Oradea funcționând abia din 1955.

¹¹¹ Aurel Tripon *Monografia Crișanei 1936*, p. 223. A funcționat în fostul Templu francmasonic (azi restaurat).

¹¹² Pentru această perioadă vezi Ioan Marinescu, *Aspecte ale crizei economice din 1929-1933 în orașul Oradea*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 405-425.

¹¹³ Liviu Borcea, Gh. Gorun (coord.), *op. cit.*, p. 365.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 367. Ioan Popovici, Virgil Maxim, *Muzeul Casei Naționale a Județului Bihor (1929-1940)*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, p. 87-93.

¹¹⁵ A.N. – S.J.Bh., fond 216, dos. 43, f. 60.

¹¹⁶ Pentru mai multe detalii privind activitatea Reuniunii Femeilor Române, vezi Radu Românașu, *Asociații culturale românești din Oradea și județul Bihor în perioada interbelică*, Editura Universității din Oradea, 2008.

¹¹⁷ Aurel Tripon, *Monografia Crișanei 1936*, p. 87. Liviu Borcea, Gh. Gorun (coord.), *op. cit.*, p. 368.